

THC2301

พัฒนาการของวรรณคดีไทย

บทที่ 1 ความรู้พื้นฐานทางวรรณคดีไทย

บทที่ ๑

ความรู้พื้นฐานทางวรรณคดีไทย

วรรณคดีเป็นงานเขียนที่มีคุณค่า มีรูปแบบและเนื้อหาเฉพาะ มีทั้งที่เป็นรูปแบบร้อยกรอง และร้อยแก้ว เนื้อหาแบบบันเทิงคดีและสารคดี การทำความเข้าใจและมีความรู้พื้นฐานทางวรรณคดีไทยจะเป็นพื้นฐานให้ผู้อ่านเข้าใจวิวัฒนาการวรรณคดีและซาบซึ่งคุณค่าของวรรณคดีได้มากยิ่งขึ้น ในบทที่ ๑ นี้ จะอธิบายความรู้พื้นฐานทางวรรณคดีไทยเพื่อให้ผู้อ่านมีความรู้และนำไปประยุกต์ใช้กับการศึกษาวิวัฒนาการวรรณคดีต่อไปได้ โดยแบ่งเป็นหัวข้อต่อไปนี้

๑.๑ ความหมายของวรรณคดี

คำว่า “วรรณคดี” เป็นคำยืมจากคำบาลีสันสกฤต ประกอบขึ้นจากคำว่า “วรรณ” แปลว่า “หนังสือ” และคำว่า “คดี” แปลว่า “เรื่อง” ตามรูปศัพท์ วรรณคดี จึงแปลว่า “เรื่องที่แต่งเป็นหนังสือ” อย่างไรก็ตามที่เข้าใจกันทั่วไป คำว่า วรรณคดี มักมีความหมายกว้างออกไป มีความหมายว่า “หนังสือที่แต่งดี” พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน ฉบับ ปี ๒๕๕๔ ให้ความหมายไว้ว่า “วรรณกรรมที่ได้รับความนิยมว่าแต่งดี มีคุณค่าเชิงวรรณศิลป์ถึงขนาด” โดยในพจนานุกรมได้ยกตัวอย่างหนังสือที่จัดว่าเป็นวรรณคดีไว้ด้วย เช่น พระราชนิพนธ์สิบสองเดือน มัทนะพาธา สามก๊ก เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ทั้งนี้ มีนักวิชาการหลายท่านให้ความหมายของวรรณคดีไว้ ดังนี้

เสฐียรโกเศศ (๒๕๑๘, หน้า ๘) ให้ความหมายไว้ว่า “วรรณคดี คือความรู้สึกลึกซึ้งนึกคิดของกวี ซึ่งถอดออกมาจากจิตใจให้ปรากฏเป็นรูปหนังสือ มีถ้อยคำเหมาะสมเพราะพริ้ง เร้าใจให้ผู้อ่าน หรือผู้ฟังเกิดความรู้สึก”

วิทย์ ศิวะศรียานนท์ (๒๕๑๔, หน้า ๗) ให้ความหมายไว้ว่า “บทประพันธ์ที่เป็นวรรณคดี คือ บทประพันธ์ที่มุ่งให้ความเพลิดเพลินให้เกิดความรู้สึกนึกคิด และอารมณ์ต่าง ๆ ตามผู้เขียน นอกจากนี้ บทประพันธ์ที่เป็นวรรณคดี จะต้องมียุติศิลปะ (Form)”

ปัญญา บริสุทธิ์ (๒๕๔๒, หน้า ๓) กล่าวถึงความหมายของ วรรณคดีว่า “หนังสือที่แต่งดี นั่นก็คือมีการใช้ภาษาอย่างดี และภาษานั้นให้ความหมายแจ่มแจ้ง เด่นชัด ทำให้เกิดการโน้มน้าว อารมณ์ผู้อ่านให้คล้อยตามไปด้วย กล่าวง่าย ๆ ก็คือ อ่านแล้วทำให้เกิดความรู้สึกซาบซึ้ง ตื้นตัน หรือตีตื้นในลักษณะต่างๆ ซึ่งภาษาอังกฤษเรียกว่า emotion ซึ่งลักษณะอย่างนี้จะต้องมีในหนังสือที่เป็นวรรณคดีทุกเรื่อง”

เปลื้อง ฌ นคร (๒๕๔๑, หน้า ๑) อธิบายความหมายของวรรณคดี ไว้ว่า “บทประพันธ์อันประกอบด้วยศิลปะแห่งการนิพนธ์ และมีเนื้อเรื่องอันมีอำนาจจิตใจให้เกิดความรู้สึกนึกคิดและอารมณ์ต่าง ๆ มิใช่เป็นเรื่องให้ความรู้ถ่ายเดียว”

รีนฤทัย สัจจพันธุ์ (๒๕๔๔, หน้า ๓๐) กล่าวถึงลักษณะของวรรณคดีไทยไว้อย่างน่าสนใจว่า “วรรณคดีไทยก็เช่นเดียวกับวรรณคดีของชาติอื่น คือมีลักษณะเฉพาะที่สะท้อนความเป็นไทยและมีความเป็นสากล อันทำให้วรรณคดีไทยบางเรื่องสร้างอารมณ์ร่วมข้ามพรมแดนของกาลเวลาและวัฒนธรรม และมีคุณค่าโดดเด่นไม่แพ้วรรณคดีชาติใด”

สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา (๒๕๕๘, หน้า ๒) กล่าวถึงวรรณคดีไว้ว่า “หนังสือที่ได้รับยกย่องว่า แต่งดี หรือ วรรณคดีนั้น เป็นคำใช้เรียกเพื่อประเมินคุณค่าของงานเขียนนั้น ๆ มิได้เป็นการกำหนดรูปแบบ ดังนั้นวรรณคดีอาจจะเป็นงานทั้งประเภทร้อยแก้วหรือร้อยกรอง อาจเป็นงานเขียนของกวีโบราณ หรืองานเขียนของกวีหรือนักเขียนร่วมสมัย หรืออาจเป็นงานที่แปลแต่งจากวรรณคดีต่างประเทศได้อย่างวิเศษแนบเนียนก็ได้”

จากการให้ความหมายข้างต้น จะเห็นว่า การนิยามคำว่า วรรณคดี จะให้ความสำคัญกับ อารมณ์ความรู้สึก เน้นความสำคัญในความงามด้านวรรณศิลป์ โดยไม่จำกัดว่าต้องเป็นงานร้อยแก้วหรือร้อยกรอง ทั้งนี้ อาจสรุปความหมายของคำว่า วรรณคดี ได้ว่า หมายถึง หนังสือที่แต่งขึ้น จากอารมณ์ความรู้สึก ความคิดหรือประสบการณ์ อยู่ในรูปแบบร้อยแก้วหรือร้อยกรอง เป็นงานที่มีคุณค่าด้านเนื้อหาและวรรณศิลป์ มุ่งให้ผู้เสพเกิดสุนทรียะ เกิดความรู้สึกคล้อยตาม มีลักษณะเฉพาะและลักษณะอันเป็นสากล

คำว่า วรรณคดี นี้ บัญญัติเพื่อใช้แทนคำว่า Literature ในภาษาอังกฤษ ใช้ครั้งแรกใน พระราชกฤษฎีกาจัดตั้งวรรณคดีสโมสร เมื่อวันที่ ๒๓ กรกฎาคม ๒๔๕๗ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (เสถียร ลายลักษณ์, มปป., หน้า ๒๘๕-๒๘๖) เป็นที่น่าสังเกตว่า แต่เดิมมี คำเรียกวรรณคดีหลายอย่าง วรรณคดีที่มีฉันทลักษณ์ เช่น เรียกว่า กวีนิพนธ์ กาพย์กลอน กาพย์กลอน ฉันท คำกานท์ คำประพันธ์ คำประดับ กวีวิจารณ์ ฯลฯ ดังเช่น ในลิลิตยวนพ่าย ปราภูก คำว่า “กานท์” หรือในลิลิตพระลอเรียกว่า “กลอน” ซึ่งหมายถึง งานร้อยกรองหรือวรรณคดี ดังตัวอย่างในลิลิตพระลอ

สรवलเสียงขับอ่านอ้าง	ใดปาน
ฟังเสนาะไต่ปูน	เปรียบได้
เกลากลอนกล่าวกลการ	กลกล่อม ใจนา
ถวายบำเรอท้าวไท	จิราชผู้มีบุญ ฯ

ส่วนที่เป็นวรรณคดีร้อยแก้วนิยมเรียกว่า นิทานนิยาย หรือ มุขปาฐะ

คำว่า วรรณคดี มีความหมายคล้ายกับคำว่า วรรณกรรม หากแต่วรรณกรรมมักหมายถึงหนังสือทุกประเภท ซึ่งรวมถึงหนังสือวรรณคดีด้วย ทั้งนี้ อาจมาจากความหมายตามรูปศัพท์ที่หมายถึง ทำให้เป็นหนังสือ นั่นเอง ปัญญา บริสุทธ์ (๒๕๔๒, หน้า ๑) กล่าวถึงลักษณะงานวรรณกรรมซึ่งสะท้อนให้เห็นความแตกต่างระหว่างวรรณกรรมกับวรรณคดีว่า “เมื่อวางกฎเกณฑ์และตีกรอบให้แคบเข้าเพื่อสร้างสรรค์งานวรรณกรรมนั้นให้ดีเด่นและมีมาตรฐานสูงขึ้นจนเป็นที่ยกย่องในคุณค่า วรรณกรรมจึงเลื่อนฐานะขึ้นเป็นวรรณคดี เป็นวรรณศิลป์ และทำให้เกิดวรรณคดีวิจักษณ์ต่อไปตามลำดับ” คำกล่าวนี้ สะท้อนให้เห็นนัยยะทางความหมายที่ให้ความสำคัญกับงานเขียนที่เรียกว่าวรรณคดีในเชิงวรรณศิลป์และการวิจักษณ์ และยังสื่อให้เห็นว่าวรรณกรรมสามารถเลื่อนฐานะเป็นวรรณคดีได้ หากปรับปรุงให้มีมาตรฐานสูงขึ้น

๑.๒ เหตุของการสร้างสรรค์วรรณคดี

เหตุของการสร้างสรรค์วรรณคดี สรุปลงได้กว้าง ๆ ดังนี้

๑.๒.๑ การถ่ายทอดความรู้สึกของกวี แบ่งได้คร่าว ๆ ดังนี้

๑.๒.๑.๑ ความรู้สึกที่มีต่อพระมหากษัตริย์ ความรู้สึกต่อพระมหากษัตริย์ที่ปรากฏในวรรณคดีไทยส่วนใหญ่เป็นความรู้สึกจงรักภักดีหรือซาบซึ้งในคุณงามความดีที่ได้ทำไว้ให้แก่ราษฎร ซึ่งทำให้เกิดวรรณคดีประเภทยอพระเกียรติหรือสดุดีพระมหากษัตริย์ขึ้น เช่น โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี ของนายสวน มหาดเล็ก ที่ยอพระเกียรติสมเด็จพระเจ้ากรุงธนที่ทรงสถาปนากรุงธนบุรี ทำนุบำรุงศาสนา ปราบหัวเมืองต่าง ๆ ทำให้ราษฎรมีความสุขเกษม

๑.๒.๑.๒ ความรู้สึกที่มีต่อชาติ ความรู้สึกต่อชาติมักปรากฏในลักษณะของความรักชาติ ปลุกใจให้รักชาติ ให้สามัคคีกลมเกลียว ซึ่งทำให้เกิดวรรณคดีประเภทปลุกใจให้รักชาติ เช่น พระราชนิพนธ์เรื่อง หัวใจนักรบ และพระราชนิพนธ์ส่วนใหญ่ของรัชกาลที่ ๖ หรืองานของหลวงวิจิตรวาทการ ทั้งนวนิยาย บทละครและเพลง ส่วนใหญ่มีแนวคิดปลุกใจให้รักชาติ รักพวกพ้อง และเสียสละเพื่อชาติเกือบทั้งสิ้น

๑.๒.๑.๓ ความรู้สึกที่มีต่อศาสนาและความเชื่อ ความรู้สึกต่อศาสนาและความเชื่อมักปรากฏในลักษณะของความเลื่อมใสศรัทธา ความเลื่อมใสศรัทธานี้ส่งผลให้เกิดวรรณคดีศาสนาขึ้นหลายเล่ม เช่น มหาชาติคำหลวง เวสสันดรชาดก พระมาลัยคำหลวง และชาดกอื่น ๆ นอกจากนี้ ความเชื่อในเรื่องเทพเจ้า ผี หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ยังเป็นส่วนหนึ่งของวรรณคดีไทยหลายเรื่อง เช่น ไตรภูมิพระร่วงที่กล่าวถึงนรก สวรรค์ และนิพพาน ซึ่งสะท้อนให้เห็นความเชื่อถือศรัทธาพระพุทธศาสนาของคนไทย หรือช่วงต้นเรื่องของโองการแข่งน้ำที่กล่าวบูชาเทพของ

พราหมณ์ – ฮินดู ได้แก่ พระศิวะ พระนารายณ์ และพระพรหม สะท้อนให้เห็นความเชื่อในเรื่องเทพเจ้า

๑.๒.๑.๔ ความรู้สึกที่มีต่อธรรมชาติ ความรู้สึกต่อธรรมชาติมักปรากฏในลักษณะที่สัมพันธ์กับอารมณ์ความรู้สึกของกวีหรือตัวละคร โดยอาจสื่อถึงความรู้สึกชื่นชมชื่นชมความงามของธรรมชาติ หรืออาจใช้ธรรมชาติสะท้อนความรู้สึกยินดีหรือความเศร้าโศกภายในจิตใจก็ได้ เช่น วรรณคดีนิราศมักกล่าวถึงธรรมชาติสัมพันธ์กับความรู้สึกของกวีทั้งในด้านชื่นชมความงามและเชื่อมโยงกับความเศร้าโศกของตนที่ต้องจากนางอันเป็นที่รัก หรือบทชมธรรมชาติที่มักสะท้อนความรู้สึกกร่มรื่น ความชื่นชมชื่นชอบความอุดมสมบูรณ์ของพรรณไม้ พรรณสัตว์ เช่น กาพย์ห่อโคลงนิราศธารทองแดง งานพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศ

๑.๒.๒ การถ่ายทอดจินตนาการและอารมณ์ส่วนตัวของกวี วรรณคดีประเภทนี้ กวีต้องการแสดงความรู้สึกนึกคิดส่วนตัว เช่น ต้องการแสดงความรัก ความเศร้า และความโกรธแค้น เป็นต้น มักพบในวรรณคดีนิราศ เพลงยาว และดอกสร้อยหรือสีกวา ซึ่งเป็นรูปแบบที่สามารถถ่ายทอดอารมณ์ส่วนตัวของกวีได้อย่างดี หรือถ้ากวีต้องการถ่ายทอดอารมณ์ในแบบสนุกสนาน เพลิดเพลินอาจผูกเรื่องหรือสร้างเป็นโครงเรื่องขึ้นก็ได้ เช่น เรื่องพระอภัยมณี ของสุนทรภู่ ที่แต่งขึ้นจากจินตนาการตามอารมณ์ส่วนตัวของกวี

๑.๒.๓ การธำรงรักษาความงามทางวรรณศิลป์และแบบแผนการแต่งวรรณคดีไทย ลักษณะนี้ปรากฏมากในวรรณคดีสมัยรัชกาลที่ ๖ ที่โปรดให้กวีที่เชี่ยวชาญการแต่งกาพย์กลอนแต่งวรรณคดีเพื่อรักษาวิชาภาษาไทยเอาไว้ เช่น วรรณคดีเรื่องอิเลาะคำฉันทน์ ของหลวงสารประเสริฐ รัชกาลที่ ๖ โปรดเกล้าฯ ให้แต่งขึ้นเพื่อให้ช่วยกันรักษาวิชาภาษาไทยไว้ และเพื่อให้ใช้ความสามารถของตนแต่งหนังสือที่เป็นประโยชน์ ไม่เป็นไปในทางไม่เป็นแก่นสาร เพราะทรงเห็นว่า กวีในสมัยของพระองค์นั้นมีศิลปะการแต่งย่อหย่อนกว่าสมัยเดิมเป็นอันมาก เนื่องจากผู้แต่งนิยมใช้ภาษาโวหารอย่างใหม่ ด้วยเข้าใจผิดว่าเป็นโวหารอย่างฝรั่งและทันสมัย (รื่นฤทัย สัจจพันธุ์, ๒๕๕๘, หน้า ๑๐๗ - ๑๐๘) หรือเรื่อง หัวใจนักรบ บทละครพูด งานพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖ ที่ได้รับยกย่องว่า เป็นบทละครพูดที่ดีและเป็นแบบฉบับที่ควรยึดถือ (ปัญญา บริสุทธิ์, ๒๕๔๒, หน้า ๗๕) วรรณคดีสโมสรยกย่องให้เป็นยอดของบทละครพูดด้วย

๑.๒.๔ การถ่ายทอดหรือแพร่กระจายทางวัฒนธรรม วรรณคดีประเภทนี้ คือ จำพวกเรื่องแปลหรือเรื่องที่ได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีต่างประเทศ เช่น สามก๊ก ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ซึ่งแปลจากพงศาวดารจีน พระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ ๖ หลายเรื่องทรงแปลจากวรรณกรรมของวิลเลียมเชกสเปียร์ เช่น เรื่องโรมิโอและจูเลียต แปลจากเรื่อง Romeo and Juliet เรื่องตามใจท่าน แปลจากเรื่อง As You Like It เรื่องเวนิสวานิช แปลจากเรื่อง The

Merchant of Venice เป็นต้น นอกจากนี้ รัชกาลที่ ๖ ยังนำเรื่องมาจากวรรณคดีภารตะมาแต่งขึ้นด้วย เช่น เรื่องศกุลตลา ซึ่งเป็นเรื่องแทรกอยู่ในมหากาพย์ เป็นต้น

๑.๓ ผู้แต่งวรรณคดี

ผู้แต่งวรรณคดีนิยมเรียกว่า กวี ซึ่งคำว่า กวีนี้มักสื่อความถึงผู้แต่งวรรณคดีที่เป็นร้อยกรอง มีฉันทลักษณ์ สมัยก่อนกวีมักเป็นข้าราชการใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์ หรือที่เรียกว่ากวีราชสำนัก ยังมีกวีที่เป็นชาวบ้านหรือเป็นพระภิกษุ เช่น พระมหานาค วัดท่าทราย พระเทพโมลี (กลิ่น) เป็นต้น อาจแบ่งประเภทของกวีได้ดังนี้

๑.๓.๑ **อรรถกวี** คือ กวีที่ประพันธ์เรื่องที่ได้มาจากเหตุการณ์และความเป็นจริง เช่น นิราศลอนดอน ของหม่อมราโชทัย นิราศนครวัด ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราจรรยา เป็นต้น

๑.๓.๒ **จินตกวี** คือ กวีที่ประพันธ์เรื่องตามที่จินตนาการหรือคิดประดิษฐ์ขึ้น อาจมีเค้าความจริงบ้างแต่ไม่ใช่ทั้งหมด เรื่องส่วนใหญ่มีลักษณะเกินจริง เช่น พระอภัยมณี ของสุนทรภู่ มัทนะพาธา พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้น

๑.๓.๓ **สุตกวี** คือ กวีที่ประพันธ์เรื่องตามที่ได้ยินมา ได้ฟังมาหรือได้อ่านมา และแต่งเรื่องให้ขยายออกไปหรือให้พิศดารขึ้น เช่น ลิลิตตะเลงพ่าย ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส หรือมหาชาติคำหลวงที่มาจากนิทานชาดก เป็นต้น

๑.๓.๔ **ปฏิกานกวี** คือ กวีที่ประพันธ์งานโดยใช้ปฏิภาณ ความฉับไวของสติปัญญาและความรอบรู้ งานที่ปรากฏมักเป็นกลอนสด กลอนหัวเดียว กลอนเพลงปฏิพาทย์ เช่น สักวา ดอกสร้อย ลำตัด ฉ่อย ฯลฯ กวีที่จัดเป็นปฏิกานกวี เช่น ศรีปราชญ์ คุณพุ่ม(บุษบาทำเรือจ้าง) พ่อเพลงแม่เพลงลำตัด เพลงฉ่อย และเพลงพื้นบ้านที่ต้องด้นกลอนสด

นอกจาก กวี แล้ว ยังมีนักกลอน นักประพันธ์ และนักเขียนด้วย นักกลอนหมายถึงผู้แต่งที่แต่งงานร้อยกรองขนาดสั้น มุ่งใช้ถ้อยคำถ่ายทอดความคิดหรือให้ผู้อ่านได้ความคิดมากกว่าความสละสลวยเหมือนวรรณคดีโบราณ นักประพันธ์คือ ผู้ประพันธ์งานซึ่งอาจเป็นสารคดี บันเทิงคดี และสาระบันเทิงก็ได้ งานส่วนใหญ่มีคุณค่าทั้งด้านความไพเราะ ถูกต้องตามกฎหมาย ให้สาระความรู้ แรงคิด นักประพันธ์ที่มีชื่อเสียง เช่น กุหลาบ สายประดิษฐ์ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช คุณหญิงวินิตา ดิถียนต์ กัณหา เคียงศิริ เป็นต้น ส่วนนักเขียนมักสื่อความถึงผู้เขียนงานประเภทร้อยแก้วเป็นหลักหรือที่เรียกว่า วรรณกรรม แต่งวรรณกรรมในรูปแบบเรื่องสั้น นวนิยาย หรืองานสารคดีก็ได้ หากนักเขียนยังเขียนงานไม่นานหรือมีจำนวนงานยังไม่มาก นิยมเรียกว่า นักเขียนสมัครเล่นหรือนักเขียนหน้าใหม่

๑.๔ ประเภทของวรรณคดี

รูปแบบหรือประเภทของวรรณคดีมีความสำคัญเพราะเป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดเนื้อความ และความคิด ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ (๒๕๔๓, หน้า ๗) กล่าวถึงการพิจารณาวรรณคดีว่าต้องพิจารณารูปแบบวรรณคดีด้วย “การพิจารณาศิลปกรรมทุกประเภท ต้องอาศัยรูปแบบเป็นหลักในการพิจารณา (...) เมื่อเราพิจารณาวรรณคดี เราต้องดูว่า วรรณคดีเรื่องหนึ่ง หรือบทหนึ่ง หรือชิ้นหนึ่ง เข้าในรูปแบบอันใด” คำกล่าวนี้สะท้อนให้เห็นความสำคัญของประเภทวรรณกรรมและความสามารถของนักอ่านหรือนักวิจารณ์ที่ควรจะต้องรู้ว่าวรรณคดีแต่ละเล่มใช้รูปแบบใด เป็นที่น่าสังเกตว่า แต่เดิมวรรณคดีมักแบ่งวรรณคดีตามยุคสมัย แต่ทั้งนี้ การจำแนกวรรณคดียังมีอีกหลายวิธี และยังไม่สามารถแยกออกจากกันได้เด็ดขาด เพราะลักษณะเนื้อหาที่ดี รูปแบบที่ดี และแนวคิดบางอย่างที่ดี วรรณคดีหลายเรื่องมีส่วนที่พาดพิงกันอยู่ ซึ่งแม้จะไม่เป็นการซ้ำซ้อนโดยเด่นชัด แต่บางประเภทย่อมมีความคล้ายคลึงกันบางส่วน (ปัญญา บริสุทธิ์, ๒๕๔๒, หน้า ๕) ในที่นี้ จะจำแนกประเภทของวรรณคดีตามเกณฑ์ต่าง ๆ ดังนี้

๑.๔.๑ จำแนกตามลักษณะคำประพันธ์ ได้ ๒ ประเภท ดังนี้

๑.๔.๑.๑ ร้อยแก้ว หมายถึง ความเรียงที่สละสลวย ไพเราะ เหมาะเจาะด้วยเสียง และความหมาย (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๒, หน้า ๙๓๑) เช่น ไตรภูมิพระร่วง ศิลาจารึก พระปฐมสมโพธิกถา สามก๊ก เป็นต้น

๑.๔.๑.๒ ร้อยกรอง หมายถึง โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน ซึ่งเป็นถ้อยคำที่นำมาเรียงร้อยโดยมีการกำหนดมาตราเสียงสูงต่ำ เสียงหนักเบา และเสียงสั้นยาวตามแบบรูปที่กำหนดไว้ (เสฐียรโกเศศ, ๒๕๐๗, หน้า ๖) เป็นวรรณคดีที่แต่งโดยมีฉันทลักษณ์ควบคุม ได้แก่ โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน ร่าย เช่น สามัคคีเภทคำฉันท์ อิเหนา รามเกียรติ์ กาพย์เห่เรือ เป็นต้น

๑.๔.๒ จำแนกตามลักษณะการบันทึก ได้ ๒ ประเภท ดังนี้

๑.๔.๒.๑ วรรณคดีที่ไม่ได้จารึกเป็นลายลักษณ์อักษร เป็นวรรณคดีที่เล่าต่อ ๆ กันมา อย่างที่เรียกว่า "วรรณคดีมุขปาฐะ"

๑.๔.๒.๒ วรรณคดีที่จารึกเป็นลายลักษณ์อักษร ได้แก่ วรรณคดีที่มีการจารึกเป็นหลักฐานแน่นอน ไม่ว่าจะเป็นการจารลงในศิลา สมุดข่อย ใบลาน สมุดไทย หรือหนังสือพิมพ์

๑.๔.๓ จำแนกตามวัตถุประสงค์ ได้ ๒ ประเภท ดังนี้

๑.๔.๓.๑ วรรณคดีแท้ หรือวรรณคดีบริสุทธิ์ เป็นวรรณคดีที่มุ่งให้ผู้อ่านเกิดความเพลิดเพลินเป็นใหญ่ เป็นวรรณคดีที่เกิดจากอารมณ์สะเทือนใจของผู้แต่ง เช่น นิราศเรื่องต่าง ๆ เป็นต้น

๑.๔.๓.๒ วรรณคดีประยุกต์ เป็นวรรณคดีที่ผู้แต่งแต่งขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์ในการแต่งนอกเหนือไปจากความเพลิดเพลิน แต่งขึ้นเพื่อมุ่งประโยชน์อย่างอื่น เช่น บันทึกเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ วรรณคดีการแสดง วรรณคดีพิธีกรรม เป็นต้น

๑.๔.๔ จำแนกตามลักษณะเนื้อเรื่อง แบ่งได้ ๕ ประเภท ดังนี้

๑.๔.๔.๑ วรรณคดีการละครหรือนาฏการ คือวรรณคดีที่มีเรื่องราว มีตัวละคร มีฉากต่าง ๆ ที่สามารถนำไปประกอบการแสดงได้ เช่น อิเหนานำไปแสดงละครรำ รามเกียรติ์นำไปแสดงโขน หรือสังข์ทองนำไปแสดงละครนอก

๑.๔.๔.๒ วรรณคดีเกี่ยวกับศาสนาและคำสอน คือวรรณคดีที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับศาสนาและคำสอน เช่น พระปฐมสมโพธิกถาเป็นวรรณคดีศาสนาที่มีเนื้อหาบอกเล่าประวัติของพระพุทธเจ้า พระมาลัยคำหลวงบอกเล่าประวัติพุทธสาวกนามว่า พระมาลัย

๑.๔.๔.๓ วรรณคดีเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณีหรือพิธีการ คือวรรณคดีที่ใช้ประกอบพิธีการ หรือบอกเล่าขนบธรรมเนียมประเพณี เช่น คำฉันท์ดุขฎฐิสังเวยกล่อมช้างใช้ในพิธีการกล่อมช้าง หรือพระราชพิธีสิบสองเดือนที่บอกเล่าเกี่ยวกับประเพณีในแต่ละเดือน

๑.๔.๔.๔ วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติหรือวรรณคดีทางประวัติศาสตร์ คือวรรณคดีที่สดุดีหรือยอพระเกียรติพระมหากษัตริย์ และบันทึกเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ไปพร้อมกัน เช่น ลิลิตยวนพ่ายยอพระเกียรติสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่ทำสงครามรบชนะพระเจ้าติโลกราชแห่งเชียงใหม่ วรรณคดีเรื่องนี้ได้บันทึกเหตุการณ์การสงครามในครั้งนั้นด้วย

๑.๔.๔.๕ วรรณคดีเกี่ยวกับอารมณ์ คือวรรณคดีที่เกิดจากอารมณ์ของกวี และกวีได้ถ่ายทอดอารมณ์นั้นเป็นวรรณคดี เช่น วรรณคดีนิราศเรื่องต่าง ๆ ที่กวีมักถ่ายทอดอารมณ์ห้วงหาอารมณ์นางอันเป็นที่รักเพราะต้องจากนางไป

๑.๔.๕ จำแนกตามความคิดและอารมณ์ของกวีเป็นหลัก แบ่งออกเป็น ๒ ลักษณะ (ประสิทธิ์ กาศย์กลอน, ๒๕๑๘, หน้า ๑๓๖) ดังนี้

๑.๔.๕.๑ วรรณคดีที่แสดงความรู้สึกของผู้แต่ง (subjectivity poetry หรือ lyric) เป็นคำประพันธ์ที่ถ่ายทอดความรู้สึกในใจ แนวคิดของตนออกมาโดยตรง อาจจะเป็นกาพย์ กลอนก็ได้ หรือแสดงความคิดทางปรัชญา หรือแสดงความรู้สึกเศร้าหมอง ก็ได้

๑.๔.๕.๒ วรรณคดีที่ผู้แต่งแสดงตัวเป็นกลาง (objectivity poetry) เป็นคำประพันธ์ที่ผู้แต่งวางตัวเป็นกลาง ไม่แสดงอารมณ์ของตนเอง หรือแสดงอารมณ์ของตนน้อยที่สุด เช่น นิทานคำกลอน นวนิยาย เป็นต้น

๑.๔.๖ จำแนกตามเกณฑ์ของวรรณคดีสโมสร ตามความมาตรา ๗ ในพระราชกฤษฎีกาจัดตั้งวรรณคดีสโมสรนั้น ได้แบ่งวรรณคดีออกเป็น ๕ ประเภท (วันเนาวิ ยูเด็น, ๒๕๓๐, หน้า ๒) ได้แก่

๑.๔.๖.๑ กวีนิพนธ์ คือ เรื่องที่กวีเป็นผู้แต่งขึ้นโดยใช้ฉันทลักษณ์ เช่น โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน

๑.๔.๖.๒ ละครไทย คือ เป็นละครรำ โดยใช้รูปแบบคำประพันธ์เป็นกลอนแปด มีกำหนดหน้าพากย์ ได้แก่ เพลงบรรเลงประกอบกริยาอาการเคลื่อนไหวของบุคคลและธรรมชาติ เช่น ตอนยกทัพใช้เพลงกราว ตอนโศกใช้เพลงโศก

๑.๔.๖.๓ นิทาน คือ เรื่องราวอันผูกขึ้นและแต่งเป็นร้อยแก้ว

๑.๔.๖.๔ ละครพูดหรือละครปัจจุบัน คือ เรื่องราวที่เขียนขึ้นสำหรับใช้แสดงบนเวที เอาแบบอย่างมาจากตะวันตก

๑.๔.๖.๕ คำอธิบาย คือ เอสเซย์ (essay) หรือแอมเฟลต แสดงด้วยศิลปวิทยาหรือกิจการอย่างใดอย่างหนึ่ง (แต่ไม่ใช่ตำราหรือแบบเรียน หรือความเรียงเรื่องโบราณคดี มีพงศาวดาร เป็นต้น)

หนังสือหรืองานเขียนที่อยู่ใน ๕ ประเภทนี้ ให้นำว่าเป็นหนังสือที่ควรพิจารณาในวรรณคดีสโมสรตามพระราชกฤษฎีกานี้

ความในมาตรา ๘ ยังได้กำหนดเนื้อหาหลักขณะ มีกำหนดในพระราชกฤษฎีกา ดังนี้

๑) เป็นหนังสือดี กล่าวคือ เป็นเรื่องราวที่เหมาะสมซึ่งสาธารณชนจะได้อ่านโดยไม่เสียประโยชน์คือไม่เป็นเรื่องทฤษฎีหรือเป็นเรื่องที่ชักจูงความคิดผู้อ่านไปในทางอันไม่เป็นแก่นสาร

๒) เป็นหนังสือแต่งดี ใช้วิธีเรียงเรียงอย่างใดอย่างใดก็ตาม แต่ต้องเป็นภาษาไทยอันดี ถูกต้องตามเยี่ยงอย่างที่ใช้ในโบราณกาลหรือในปัจจุบันกาลก็ได้ ไม่ใช่ภาษาซึ่งเลียนภาษาต่างประเทศ (เสถียร ลายลักษณ์, มปป, หน้า ๒๘๖)

จากเกณฑ์การพิจารณาหนังสือข้างต้น ในปี พ.ศ. ๒๕๔๗ คณะกรรมการการวรรณคดีสโมสรจึงสรุปว่าวรรณคดีเรื่องใดเป็นยอดแห่งวรรณคดีในแต่ละประเภท สรุปได้ดังนี้

๑) กวีนิพนธ์ ได้แก่

(๑) ลิลิตพระลอ เป็นยอดของลิลิต

(๒) สมุทรโฆษคำฉันท์ เป็นยอดของคำฉันท์

(๓) เทศน์มหาชาติ เป็นยอดของกาพย์กลอน

(๔) เสภาขุนช้างขุนแผน เป็นยอดของกลอนสุภาพ

๒) บทละคร ได้แก่ บทละครเรื่องอิเหนาพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ เป็นยอดของ
บทละครร่ำ

๓) บทละครพูด ได้แก่ บทละครพูดเรื่องหัวใจนักรบพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖
เป็น ยอดของบทละครพูด

๔) นิทาน ได้แก่ เรื่องสามก๊กของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นยอดของความเรียง
เรื่อง นิทาน

๕) อธิบาย ได้แก่ เรื่องพระราชพิธี ๑๒ เดือน พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ เป็น
ยอดของความเรียงอธิบาย

๑.๕ การแบ่งยุคสมัยวรรณคดี

การแบ่งยุคสมัยวรรณคดีมีเกณฑ์ในการแบ่งหลายลักษณะ ส่วนใหญ่นิยมแบ่งตาม
เหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วง และแบ่งตามการก่อตั้งและสิ้นสุดอาณาจักร โดยอาจเรียง
ตามลำดับเวลา การค้นพบหลักฐานทางวรรณคดี หรือลักษณะร่วมของวรรณคดีก็ได้ การแบ่งยุค
สมัยจึงขึ้นอยู่กับว่าใช้เกณฑ์หรือเหตุผลใดเป็นหลักในการแบ่ง ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต (๒๕๔๔, หน้า
๑) กล่าวถึงตัวอย่างการแบ่งสมัยอยุธยาตอนต้นที่มีความหลากหลายไว้ดังนี้ “ตัวอย่างเช่นการแบ่ง
สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น แม้นักประวัติศาสตร์จะมีความเห็นตรงกันตรงจุดเริ่มของยุคสมัย คือ
นับตั้งแต่ปีเริ่มรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ แต่ก็มีกำหนดระยะเวลาสิ้นสุดไม่ตรงกัน คือ
กำหนดที่สิ้นรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถก็มี กำหนดที่สิ้นรัชสมัยสมเด็จพระมหินทราธิราชก็มี
หรือกำหนดที่สิ้นรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชก็มี” จะเห็นว่า การแบ่งยุคสมัยของวรรณคดียังไม่มีข้อ
ยุติที่ชัดเจน

ในที่นี้ จะขอสรุปยุคสมัยของวรรณคดีตามลำดับเวลา โดยเริ่มตั้งแต่อาณาจักรสุโขทัยจนถึง
รัตนโกสินทร์ ดังนี้

๑.๕.๑ วรรณคดีสมัยสุโขทัย ประมาณ พ.ศ. ๑๘๐๐-๑๙๒๐ (๒๐ ปี) โดยเริ่มตั้งแต่การ
สร้างกรุงสุโขทัยในสมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์

๑.๕.๒ วรรณคดีสมัยอยุธยา ในสมัยนี้แบ่งได้ ๓ ระยะเวลา (ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต, ๒๕๔๔,
หน้า ๓) ดังนี้

๑.๕.๒.๑ วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๑๘๙๓-๒๐๗๒ ช่วงนี้มี
วรรณคดีปรากฏ ๓ รัชสมัย คือ รัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ รัชสมัยสมเด็จพระบรมไตร
โลกนาถ และรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒

๑.๕.๒.๒ วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนกลาง เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๒๑๓๓-๒๒๓๑ โดยเริ่ม
ตั้งแต่รัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช จนถึงรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (หลังจากนั้น

วรรณคดีได้วางเว้นไป ๔๕ ปี) ช่วงนี้มีวรรณคดีปรากฏอยู่ ๓ รัชสมัย คือ รัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม และรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

๑.๕.๒.๓ วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนปลาย เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๒๒๗๕-๒๓๑๐ โดยเริ่มตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ จนถึงเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ ๒

๑.๕.๓ วรรณคดีสมัยกรุงธนบุรี เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๒๕ (๑๕ ปี) ซึ่งเป็นระยะเวลาการปกครองบ้านเมืองของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

๑.๕.๔ วรรณคดีสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ แบ่งได้ ๒ ระยะ คือ

๑.๕.๔.๑ วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เริ่มตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๔๙ โดยเริ่ม ตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช จนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

๑.๕.๔.๒ วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ปัจจุบัน (สมัยรับอิทธิพลตะวันตก) เริ่มตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. ๒๓๙๔-ปัจจุบัน โดยเริ่มตั้งแต่สมัยสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึงสมัยปัจจุบัน

๑.๖ เอกลักษณะวรรณคดีไทย

วรรณคดีไทยมีลักษณะหรือเอกลักษณ์เฉพาะที่โดดเด่น และเป็นลักษณะที่ถ่ายทอดปฏิบัติสืบเนื่องกันมาในเรื่องเด่น ๆ (สุจิตรา จรจิตร, ๒๕๔๗, หน้า ๑๑-๑๕) ดังนี้

๑.๖.๑ บทไหว้ครู บทไหว้ครูเป็นเอกลักษณ์ทางวรรณคดีที่สำคัญ วรรณคดีไทยหลายเรื่องเริ่มต้นด้วยบทไหว้ครู ซึ่งนอกจากการแสดงความกตัญญูแล้ว ยังเป็นการสดุดีผู้เป็นเจ้าของประกาศเกียรติคุณสรรเสริญเกียรติผู้มีส่วนต่อชาติบ้านเมืองหรือชมบ้านชมเมือง อีกทั้งเป็นการแสดงความสามารถของกวีอีกด้วย ดังตัวอย่าง บทไหว้ครูในลิลิตเพชรมงกุฎตอนต้นเรื่อง

ศรีสวัสดิ์ปรีดามย์ ประนมนิ้วประณต ทศนัขประชุม ต่างโกสุมภ์สุนทรเศ โอนวร
เกศอภิวาท สยมภูวนาถโมลิต องค์จักรกฤษณ์กัมเลศ ภาณุเมศศศิธร ปิ่นอมรจักรพาห
เทเวศพนัสสถานอารักษ์ อิกอัครราชาธิปตย์ ถวัลยราชกษัตริย์พิเศษ จรรโลงเกศกรงทวาร
ศรีอยุธยาโยค ขอนฤศกทุกข์ภัย นฤจัญไรบาราศ จากวรอาตมวิมล ซ้อยข้าจะนิพนธ์
ลิลิต โดยตำนานนิตยบุรุษ ในปีกระฉำเวตาล แนะนำนิทานเป็นประถม

๑.๖.๒ บทอัครจริย บทอัครจริยจะปรากฏส่วนใหญ่ในวรรณคดีไทยที่มีเนื้อเรื่องและมีตัวละคร เป็นบทโอโลมหรือบทรักของตัวละคร ซึ่งคนไทยถือว่าเป็นเรื่องที่ไม่ควรนำเสนออย่างเปิดเผย หรือนำเสนออย่างตรงไปตรงมา ดังนั้นกวีจึงมักถ่ายทอดเรื่องราวบทรักโดยใช้

สัญลักษณ์แทน บทอัศจรรย์ในวรรณคดีไทยเป็นบทที่ต้องใช้ความประณีตอย่างยิ่ง การใช้สัญลักษณ์
ในบทอัศจรรย์ ดังเช่น

๑.๖.๒.๑ สัญลักษณ์แทนเพศชาย ได้แก่ ว่าว กุฬา คลื่น ภูเขา ช้าง พายุ
อสูรนิบาต พระอาทิตย์ ม้า เป็นต้น

๑.๖.๒.๒ สัญลักษณ์แทนเพศหญิง ได้แก่ เกาะ หาด คลอง กอหญ้า
ดอกไม้ ปีกเป่า(ว่าว) พระจันทร์ เป็นต้น

๑.๖.๒.๓ คำกริยาหรือวลี นิยมใช้กรรโชก กระทบกระทั้ง พ่นพู่พอง ดำดิ่ง
กราย ผาดโผน

๑.๖.๒.๔ การบรรยาย นิยมใช้ปรากฏการณ์ธรรมชาติ ความเคลื่อนไหว
ความนุ่มนวล กีฬา เป็นแนวเทียบเคียง

ตัวอย่างบทอัศจรรย์ในเรื่องพระอภัยมณี ระหว่างพระอภัยมณีกับนางเงือก

อัศจรรย์ครั้นครั้นเป็นคลื่นคลั่ง	เพียงจะพังแผ่นผาสุธาไหว
กระฉอกผาดหาดเหวเป็นเปลวไฟ	พายุใหญ่เขยื้อนโยกระโชกพัด
เมฆลาล่อแก้วแววสว่าง	อสุรขว้างเขวี้ยงขวานประหารนัด
พอฟ้าวาบปลาบแปลบแลลลัด	เฉวียงฉวัดวงรอบขอบพระเมรุ
พลาหกเทวบุตรก็ผุดพุ่ง	เป็นฝนฟุ้งฟ้าแดงดั่งแสงเสน
สีขรินทร์อิสินธรรก็อ่อนเอน	ยอดระเนนแนบนน้ำแทบทำลาย

๑.๖.๓ อารมณ์ขัน อารมณ์ขันในวรรณคดีไทยมีปรากฏอยู่หลายเรื่อง โดยมัก
แทรกอยู่ในเนื้อเรื่องหรือการสนทนาของตัวละคร อย่างไรก็ตาม วรรณคดีไทยบางเรื่องมีอารมณ์ขัน
เป็นแกนหลัก เช่น เรื่องระเด่นลันได ของพระมหามนตรี(ทรัพย์) ที่เขียนเป็นเรื่องทำนองล้อเลียน
บทละครเรื่องอิเหนา และทำให้เกิดความขำขันจากการสร้างตัวละครที่แตกต่างจากเรื่องอิเหนาโดย
สิ้นเชิง ดังตัวอย่างตอนกล่าวถึงระเด่นลันได

มาจะกล่าวบทไป	ถึงระเด่นลันไดอนาถา
เสวยราชย์องค์เดียวเที่ยวรำภา	ตามตลาดเสาชิงช้าหน้าโบสถ์พราหมณ์
อยู่ปราสาทเสาคอดยอดดัวน	กำแพงแก้วแล้วลั่นด้วยเรียวหนาม
มีทหารหอนเห่าเฝ้าเฝ้าเฝ้ายาม	คอยปราบปรามปัจจามิตรที่คิดร้าย
เที่ยวสี่ซอกข้าวสารทุกบ้านช่อง	เป็นเสปียงเลี้ยงท้องของถวาย
ไม่มีใครซังซิงทั้งหญิงชาย	ต่างฝากกายฝากตัวกลัวบารมี

พอโพล์เพล้เวลาจะสายณห์
บรรทมเหนือเสื่อลำแพนแทนมณี

ยุ้งชุมสุขุมควันแล้วเข้าที่
ภูมิขบเซาเมากัญชา ฯ

๑.๖.๔ บทลงสร้ง แต่งตัว และชมโฉม วรรณคดีไทยโดยเฉพาะบทละครจะมีบทอาบน้ำ แต่งตัวของตัวละครที่สะท้อนให้เห็นค่านิยมของคนไทยที่นิยมชำระล้างร่างกายและแต่งตัวอย่างสวยงามพิถีพิถัน ซึ่งจะปรากฏเฉพาะตัวเอกเท่านั้น ตัวอย่างบทลงสร้งของอิเหนา

สรระสร้งทรงสุคนธ์ปนทอง	ชมพูนุทผุดผ่องมั่งสา
สอดใส่สนับเพลาเพราตา	ภูษาเชิงกรวยรุจี
ฉลององค์โหมดม่วงดวงระยับ	เจียรระบาดคาคดทับสลับสี
ปั้นเหน่งลงยาราชาวดี	ทับทรวงดวงมณีเจียรระไน
สังวาลเพชรพรรณรายสายสร้อย	เฟื้องห้อยพลอยแดงแสงใส
ทองกรพุกามแก้วแววไว	สอดใส่เนาวรัตน์อำมรงค์
ทรงชฎาประดับเพชรตรีจรัส	ห้อยทัดพวงสุวรรณต้นหยง
ถือเช็ดหน้าเหน็บกริชฤทธิรงค์	มาทรงมโนมัยชัยชาญ ฯ

สำหรับบทชมโฉมเป็นลักษณะเด่นแก่ประการหนึ่งของวรรณคดีไทย คือมักกล่าวเปรียบเทียบความงามกับสิ่งต่าง ๆ ที่มองว่างาม ความงามนี้เป็นความงามแบบอุดมคติ อาจไม่ได้งามเหมือนสิ่งนั้นจริง ๆ ตัวอย่างบทชมโฉมพระลอ ซึ่งชี้ให้เห็นลักษณะตัวเอกฝ่ายชายนิยมรูปร่างหน้าตาสวยงาม

เดือนจรัสไพยมแจ่มฟ้า	ฉิบได้เห็นหน้า
ลอรราชไชร้ดูเดือน	ดุงแล
ตาเหมือนตามฤมาศ	พิศคิ้วพระลอรราช
ประดุกแก้วเกาทัณท์	ก่งนา
พิศกรรมงามเพริศแพรว	กลกลีบบงกชแก้ว
อีกแก้มปรางทอง	เทียบนา

๑.๖.๕ กลวิธีถ่ายทอดความรู้สึก ในวรรณคดีไทยมักใช้ธรรมชาติเป็นสื่อในการถ่ายทอดอารมณ์ ความรู้สึกต่าง ๆ ไม่ว่าจะความสุข รื่นเริง หรือเศร้าโศก เพื่อให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์คล้อยตาม ดังตัวอย่างในเรื่องกามนิต ตอนพระบรมศาสดาเสด็จปรินิพพาน

ครั้นแล้ว ลี้นพระดำรัส ลี้นพระสุรเสียง หับพระโอษฐ์ หลับพระเนตร พระ
 อัสสาสะประสาทซึ่งเคยระบายตามธรรมดาที่ค่อยๆ แผลวเบาลงๆ ทุกที แล้วก็ลี้นกระแ
 ลมโดยพระอาการสงบ พระภิกษุองค์หนึ่งประกาศว่า พระบรมศาสดาเสด็จปรินิพพานแล้ว
 อนิจจา แสงเดือนเพ็ญส่องกระจ่างจับพระพักตร์อยู่เมื่อกี้ ก็จางซีดขมุกขมัวลง
 ท้องฟ้าสลบมัวยับครีมี อากาศเย็นเฉียบจับหัวใจ น้ำค้างหยดลงเฝาะๆ เป็นหยาดน้ำตา
 แห่งสวรรค์ เกสรดอกกรังร่วงพฐเป็นสายสหัสธาราสรงพระพุทธรีระ จักจันเรไรสงัดเงียบ
 ดูไม่มีแกใจจะทำเสียง ธรรมชาติรอบข้างต่างสลด หมดความคะนองทุกสิ่งทุกอย่าง

ตัวอย่างการใช้ธรรมชาติถ่ายทอดความรู้สึกรื่นเริงหรือความสุขจากเรื่อง พระอภัยมณี

ทั้งสององค์เหน้อยอ่อนเข้าผ่นพัก	หยุดพำนักลำเนาภูเขาเขิน
ครั้นหายเหน้อยเมื่อยล้ำอุตสำหรับเดิน	พิศเพลินมิ่งไม้ในไพรวัน
บ้างผลิดอกออกผลพวงระย้า	ปีบจำปาสุกรมมสวรรค์
พระอภัยมณีศรีสุวรรณ	ต่างชิงกันเก็บพลาตามทางมา
พระพี่เก็บกาหลงส่งให้น้อง	เดินประคองเคียงกันด้วยหรรษา
พระน้องเก็บมลูให้พี่ยา	ทั้งสองราเดินดมแล้วชมเชย
เห็นมะม่วงพวงผลพั้งสุกห้าม	ทำไม้แงมน้อยน้อยสอยเสวย
อร่อยหวานปานเปรียบรสมนเนย	อิมแล้วเลยล่องทางมากกลางดง

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่า วรรณคดีไทยมีเอกลักษณ์เฉพาะ ซึ่งเอกลักษณ์บางอย่าง
 อาจปรับมาจากวรรณคดีต่างประเทศ เช่นการชมโฉม ที่น่าจะได้อิทธิพลจากวรรณคดีอินเดีย แต่กวี
 ไทยได้ปรับให้เป็นแบบไทย

๑.๗ คุณค่าของวรรณคดีไทย

วรรณคดีไทยมีบทบาทต่อผู้อ่านผู้ฟังทั้งทางด้านอารมณ์ ความรู้สึกนึกคิด สติปัญญา
 ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ (๒๕๔๓, หน้า ๒) กล่าวถึงวรรณคดีซึ่งสะท้อนให้เห็นความสำคัญของ
 วรรณคดีไว้อย่างน่าสนใจว่า

“ทุกชุมชนทุกสังคมมีวรรณคดีในรูปใดรูปหนึ่ง แล้วแต่ระดับและลักษณะความเจริญ
 ของชุมชนหรือสังคมนั้น ๆ สังคมกรีกเป็นสังคมที่เจริญทางศิลปวิทยาการเกือบทุกสาขา ก็
 ไม่ต้องสงสัยว่าจะมีวรรณกรรมชั้นเยี่ยมยิ่งตกทอดลงมาถึงคนในปัจจุบัน สังคมโรมเจริญ
 ทางทหาร กฎหมายและการบริหาร สังคมนั้นก็ไม่ขาดวรรณคดี สังคมอินเดียเจริญทาง

ปรัชญาทางจิตก็มีวรรณกรรมชั้นวิศิษฐ์ สังคมจีน ญี่ปุ่น ก็เช่นกัน สังคมตะวันตกในปัจจุบันเจริญทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี หรือวิทยาศาสตร์ประยุกต์ ก็มีวรรณคดีเยี่ยมยิ่งอีก จึงอาจสรุปได้ว่า วรรณคดีเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตมนุษย์จริง เมื่อวรรณคดีเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตมนุษย์ และเราสนใจกับชีวิตมนุษย์ ก็ต้องศึกษาวรรณคดี”

คำกล่าวของ ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ สะท้อนให้เห็นคุณค่าและความสำคัญของวรรณคดีที่มีอยู่ในทุกสังคม ไม่ว่าสังคมนั้น ๆ จะเจริญทางด้านใดก็ตาม เพราะวรรณคดีเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตมนุษย์ ในที่นี้ จะสรุปความสำคัญหรือคุณค่าของวรรณคดีได้กว้าง ๆ ดังนี้

๑.๗.๑ เครื่องบันเทิงหรือสร้างความพึงพอใจ วรรณคดีสามารถสร้างความบันเทิงและความพึงพอใจได้ ดังโคลงในลิลิตพระลอ ที่กล่าวถึงงานร้องกรองว่าทำให้เกิดความบันเทิงใจสามารถกล่อมเกลาจิตใจได้ ไม่มีเสียงใดจะเทียบได้กับเสียงเสนาะของร้อยกรอง

สรวลเสียงขับอ่านอ้อ	ไต่ปาน
ฟังเสนาะไต่ปาน	เปรียบได้
เกลากลอนกล่าวกลการ	กลกล่อม ใจนา
ถวายบำเรอท้าวไท	ธิดาผู้มีบุญ ๆ

ความบันเทิงใจหรือความพึงพอใจที่มาจากวรรณคดีนั้นยังสัมพันธ์กับความพึงพอใจของผู้แต่งกับความพึงพอใจของผู้เสพด้วย โดยกวีส่วนใหญ่แต่งวรรณคดีขึ้นเพื่อสนองหรือเติมเต็มความพึงพอใจของกวีเอง ในขณะที่แต่ง กวียังได้เสพความงามจากการสร้างสรรค์ถ้อยคำที่มีวรรณศิลป์ และความงามจากความหมาย ซึ่งส่งต่อไปยังผู้เสพหรือผู้อ่านวรรณคดีให้ได้สัมผัสถึงรสคำและรสความนั้นด้วย ดังที่ พระราชนิพนธ์เรื่อง กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ หรือ น.ม.ส. ได้อธิบายไว้ในภาคผนวก ของเรื่อง สามกรุง (๒๕๑๔, หน้า ๓๑๘) สะท้อนให้เห็นความสำคัญของการแต่งวรรณคดีกับการเสพวรรณคดีไว้ว่า

รสแห่งโคลงอาจจำแนกได้เป็น ๒ อย่าง คือรสน้ำและรสความ (...) โคลงที่เรียกว่าไพเราะ โดยรสน้ำ คือโคลงที่ผจงร้อยกรองด้วยถ้อยคำอย่างเสราเพราะพริ้ง เป็นเครื่องเพลินใจแก่ผู้อ่านผู้ยิน ทำให้เกิดปรีดาปราโมทย์ มีโอชะเปรียบเช่นอาหารซึ่งช่างวิเศษปรุงขึ้นอย่างประณีต อาหารชนิดเดียวกัน ถ้าผู้ปรุงปรุงไม่เป็นก็ไม่อร่อย โคลงใดไม่มีรสชนิดนี้ ก็มักทำให้เกิดความเบื่อหน่าย เพราะความจืดความเฝื่อนแลความน่ารำคาญอื่น ๆ โคลงที่เรียกว่าดีโดยรสความ คือโคลงที่ยกเอาแต่ใจความน่าฟังมาแต่ง อาจเป็นใจความดีทั้งเรื่อง ทั้งตอน ทั้งบทหรือแต่เพียงบาทเดียวก็ได้ รสความดีอาจสะกิดใจผู้อ่านให้คิด ให้นึกชม ให้

เห็นจริงตามที่แสดง ให้นับถือวาจาที่กล่าว โคลงใดไม่มีรสชนิดนี้ ก็มักจะขึ้นไม่พ้นยอด
หญ้า มีใจความดาด ๆ หรือดั่งที่ฝรั่งเรียก แบน ๆ

คำกล่าวของ น.ม.ส. สะท้อนให้เห็นคุณค่าของการสร้างและการเสพวรรณคดีที่ผู้สร้างต้องมี
ฝีมือสร้างสรรคัวรรณคดีให้เกิดรสคำรสความ เพื่อให้ผู้อ่านเกิดความอิมเอม ฟังพอใจได้ ซึ่งเป็น
ปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้สร้างกับผู้เสพวรรณคดี

อย่างไรก็ดี เพื่อให้เข้าใจและเห็นภาพชัดขึ้น ในที่นี้ ผู้เขียนจะขอแบ่งลักษณะวรรณคดีที่
เป็นเครื่องบันเทิงใจเป็น ๒ ลักษณะกว้าง ๆ ดังนี้

๑.๗.๑.๑ วรรณคดีที่มุ่งแต่งขึ้นเพื่อให้เกิดความพึงพอใจต่อตัวผู้แต่งเอง เกิด
สุนทริยะหรือความซาบซึ้งในการแต่ง เช่น วรรณคดีนิราศที่มุ่งถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกของกวี
วรรณคดีเรื่องเงาะป่า รัชกาลที่ ๕ พระราชานิพนธ์ขึ้นเพื่อให้เกิดความผ่อนคลายและสำราญพระทัย
ในขณะที่ทรงพักผ่อนหลังประจวบ ดังนั้น แม้จะใช้รูปแบบของกลอนบทละครแต่ก็ไม่ได้มุ่งให้แสดงแต่
อย่างเดียว หรือวรรณคดีประเภทยอพระเกียรติที่ไม่เพียงแต่งขึ้นเพื่อมุ่งแสดงการสดุดีในพระปรีชา
สามารถหรือคุณงามความดีของพระมหากษัตริย์ แต่ยังตอบสนองความรู้สึกนึกคิดหรือความ
จงรักภักดีของผู้แต่งเองด้วย

เป็นที่น่าสังเกตว่า ภายหลังแม้จะไม่ได้มีการแต่งวรรณคดีขึ้น แต่ได้มีผู้ประสงค์
จัดพิมพ์วรรณคดีเดิมที่มีอยู่แล้ว เพื่อแสดงความประสงค์เฉพาะหรือความพึงพอใจบางอย่างของ
ผู้จัดพิมพ์เอง ดังเช่น การจัดพิมพ์บทละครเรื่องสังข์ทอง โดยราชบัณฑิตยสภา ในปี ๒๔๗๒
จัดพิมพ์ขึ้นเพราะพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ในสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช เจ้าฟ้า
กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ มีลายพระหัตถ์ประทานมาแต่ประเทศอังกฤษว่า ทรงใคร่จะพิมพ์
หนังสือแจกในงานพระราชทานเพลิงพระศพ สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ามหิตลุดุลยเดช กรม
หลวงสงขลานครินทร์ เพื่อสนองพระเดชพระคุณที่ได้ทรงมีแต่พระองค์ตั้งแต่ครั้งยังทรงพระเยาว์ใน
กรุงเทพฯ และทั้งเมื่อเสด็จอยู่ในยุโรปตลอดมาเป็นอันมาก โดยหนังสือที่จะทรงพิมพ์นั้นทรงใคร่ให้
เป็นบทละครเรื่องสังข์ทอง ด้วยสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์โปรดว่าแต่งดีจับพระฤทัย
ยิ่งกว่าเรื่องอื่น เมื่อครั้งสุดท้ายที่เธอได้เฝ้าสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์ ก็มีพระดำรัสเล่า
ว่าครั้งหนึ่งต้องทรงทำปาฐกถาว่าด้วยวรรณคดีไทย ก็ได้ทรงอ้างเอาหนังสือเรื่องสังข์ทองเป็น
อุทาหรณ์ ด้วยเหตุนี้ กรมการราชบัณฑิตยสภาอนุโมทนาในพระดำริของพระเจ้าวรวงศ์เธอ
พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ จึงจัดหนังสือบทละครเรื่องสังข์ทองพิมพ์ถวายตามพระประสงค์ เป็นต้น

๑.๗.๑.๒ วรรณคดีที่มุ่งให้เกิดความพึงพอใจต่อผู้เสพวรรณคดีเฉพาะบุคคลและ
ผู้เสพทั่วไป การเกิดความพึงพอใจต่อผู้เสพเฉพาะบุคคลมีลักษณะคือผู้แต่งแต่งวรรณคดีเพื่อ
ตอบสนองความประสงค์ของผู้เสพโดยตรง เช่น รัชกาลที่ ๖ พระราชานิพนธ์เรื่องลิลิตนารายณ์สิบ

ปาง ด้วยเพราะสมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศจี พระบรมราชินี ทรงประสงค์ทราบเรื่องอวตารของ พระนารายณ์โดยพิศดาร เป็นต้น ลักษณะนี้มีไม่มากนัก อีกลักษณะหนึ่งคือเกิดความพึงพอใจต่อ ผู้เสพทั่วไป เป็นลักษณะสำคัญหรือจุดมุ่งหมายของการแต่งวรรณคดีโดยทั่วไป ที่ผู้แต่งต้องการให้ ผู้อ่านได้ซาบซึ้งกับรสคำรสความ หรือสนุกไปกับเนื้อเรื่อง ไม่จำเป็นต้องเป็นผู้เสพเฉพาะ เช่น เรื่อง ลิลิตพระลอ หรือวรรณคดีที่ใช้ประกอบการแสดง

๑.๗.๒ เครื่องประเทืองปัญญา วรรณคดีไม่ใช่เป็นเพียงเครื่องบันเทิงใจ แต่ยังให้ความรู้ความคิดแก่ผู้อ่านผู้ฟังอีกด้วย รื่นฤทัย สัจจพันธุ์ (๒๕๔๔, หน้า ๒๐) กล่าวถึงคุณค่าของ วรรณคดีที่ให้ความรู้ไว้ว่า “มรดกทางปัญญาอย่างหนึ่งที่บรรพบุรุษมอบไว้ให้เรา ก็คือวรรณคดี จำนวนมากมายที่ตกทอดผ่านการขัดเกลาและประเมินค่าด้วยกาลเวลา วรรณคดีเหล่านั้นคือหนังสือ ดี ๆ ที่แสดงภูมิปัญญาของคนโบราณ ที่แม้หลายสิ่งหลายอย่างจะล้าสมัยไปแล้วในโลกยุคปัจจุบัน แต่ก็ทำให้เราสามารถเรียนรู้ความรุ่งเรืองทางปัญญาของมนุษย์ในสมัยก่อนได้” วรรณคดีหลายเรื่อง ยังให้ความรู้แก่ผู้อ่านโดยตรง เช่นวรรณคดีที่เป็นแบบเรียน หรือตำรา และอีกหลายเรื่องที่ทำให้ ความรู้ความคิดโดยอ้อม เช่น เรื่องลิลิตพระลอที่สะท้อนวิถีไทยหลายเรื่อง เช่น เรื่องกรรม การทำ เสน่ห์ การทำนายดวงชะตา ความงามตามอุดมคติ หรือการทำศพกษัตริย์ (สุมาลี วีระวงศ์, ๒๕๕๙) เรื่องขุนช้างขุนแผนที่ให้ความรู้ผู้อ่านเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมของคนไทยในสมัย รัตนโกสินทร์ตอนต้น หรือการเรียนรู้วิถีการดำเนินชีวิตจากวรรณคดีซึ่งผู้อ่านสามารถนำมา ประยุกต์ใช้กับการดำเนินชีวิตได้จริง

๑.๗.๓ เครื่องสำเร็จอารมณ์ วรรณคดีเป็นเครื่องสำเร็จอารมณ์แบ่งได้ ๒ ลักษณะ ดังนี้

๑.๗.๓.๑ สำเร็จอารมณ์ตามสุนทรียรสของวรรณคดีสันสกฤต ทฤษฎีรสใน วรรณคดีสันสกฤต หมายถึง ความงามอันเกิดจากการใช้คำพรรณนาจนเกิดความรู้สึกหรืออารมณ์ ต่าง ๆ แก่ผู้อ่าน ผู้ฟัง ในคัมภีร์นาฏยศาสตร์กล่าวถึงรสไว้ว่า “การเกิดรสเนื่องมาจากเหตุของ ภาวะ (วิภาวะ) ผลของภาวะ (อนุภาวะ) และภาวะเสริม (วยกิจาริภาวะ) ประกอบกัน” ในที่นี้ ภาวะก็คืออารมณ์ของกวีที่ถ่ายทอดมาสู่ผู้ชม ภาวะเป็นตัวทำให้เกิดรสขึ้นในใจของผู้ชม โดย คุณค่าทางอารมณ์ที่ผู้อ่านได้รับจากการอ่านวรรณคดีอาจเกิดขึ้นจากรสทางวรรณคดี ซึ่งเป็น ปฏิกริยาทางอารมณ์ที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่านเมื่อได้รับรู้อารมณ์ที่กวีถ่ายทอดไว้ในวรรณคดี นัก วรรณคดีตามทฤษฎีรสนี้มีความเห็นว่า วรรณคดีเกิดขึ้นเมื่อกวีมีอารมณ์สะท้อนใจแล้วถ่ายทอด ความรู้สึกนั้นออกมาในบทประพันธ์ อารมณ์นั้นจะกระทบใจผู้อ่าน ทำให้เกิดการรับรู้ (กุสุมา รักษมณี, ๒๕๔๙, หน้า ๒๔)

กุสุมา รัชชมนี (๒๕๔๙) อธิบายวรรณคดีสันสกฤตไว้ ๙ รส สรุปได้ดังนี้

๑) ศฤงคารรส เป็นรสที่กล่าวถึงการซาบซึ้งในความรัก การรับรู้ความรักจากตัวละคร เป็นรสนวนคดียิ่งที่สุดในรสนวนคดียิ่งสันสกฤต การได้รับความรักมาจาก ๒ ประเภทคือ ความรักของผู้ที่อยู่ห่างกัน หรือเรียกว่า วิประลัมภะ และความรักของผู้ที่ได้อยู่ด้วยกัน หรือเรียกว่า สัมภोगะ ความรักแบบสัมภोगะนั้นมีเหตุของภาวะ หรือวิภาวะ คือ การอยู่กับผู้ที่ถูกตาต้องใจ การอยู่ในบ้านเรือนหรือสถานที่ที่สวยงาม การอยู่ในฤดูกาลที่เอื้อต่อการแสดงความรัก การแต่งตัวงดงาม การลูบพาดด้วยของหอมและประดับด้วยมาลัย การเที่ยวชมสวนหรือเล่นสนุกสนาน การดูหรือฟังสิ่งที่เจริญหูเจริญตา เป็นต้น การแสดงผลของภาวะ หรืออนุภาวะ ได้แก่ พุดจาอ่อนหวาน จริตกิจริยาแซมซ้อยซม้ายชายตา ยิ้มแย้มแจ่มใส เป็นต้น ส่วนความรักแบบวิประลัมภะนั้นมีเหตุของภาวะ คือ การพลัดพรากจากกัน การแสดงผลของภาวะ ได้แก่ ท่าทางหมดอาลัยตายอยาก สงสัย วิตกกังวลกระสับกระส่าย พร่ำรำพัน ดังตัวอย่างในอิเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ถึงไปก็ไม่อยู่นาน
พระจุมพิตชิตเซยปรางทอง

เยววมาลัยอย่าโศกเศร้าหมอง
กรประคองนฤมลขึ้นบนเพลา

๒) กรุณารส เป็นรสที่กล่าวถึงความรู้สึกสงสาร ความทุกข์โศกที่เกิดจากความไม่ยุติธรรม ความเสื่อมทรัพย์ และจากเหตุวิบัติ โดยอาจมีภาวะเสริม ได้แก่ ความไม่แยแส ความเหน้อยอ่อน ความวิตก ความโหยหา ความตื่นตระหนก ความหลง ความอ่อนเพลีย ความสิ้นหวัง ความอับจน ความเฉยชา ความบ้าคลั่ง ความสิ้นสติ ความตาย เป็นต้น ทำให้ผู้อ่านรู้สึกหดหู่ เหี่ยวแห้ง เกิดความเห็นใจ ถึงกับน้ำตาไหล พลอยเป็นทุกข์ เอาใจช่วยตัวละคร สำหรับคนชั้นสูงและชั้นกลางเมื่อประสบทุกข์โศกจะต้องกลั้นไว้ในใจไม่ร้องไห้คร่ำครวญ นอกจากนั้นอาจมีอนุภาวะอื่น เช่น การทอดถอนใจ ทุ่มทอดตัว ตีอกชกหัว ฯลฯ หรือมีปฏิกิริยา เช่น นิ่งตะลึงงัน ตัวสั่น สีหน้าเปลี่ยน น้ำตาไหล เสียงเปลี่ยน เป็นต้น ดังตัวอย่างในนิราศพระบาท ของสุนทรภู่

ตั้งครสัปกปักชำระกำทรวง
เจ้าคุมแค้นแสนโกรธพิโรธพี
จะหน่อพระสุริย์วงศ์ทรงพระนาม
ด้วยเรียมรองมุลิกาเป็นข้าบาท
ตามเสด็จโดยแดนแสนกันดาร

โ้อาลัยใจหายไม่วายหวัง
เสียดายดวงจันทร์พาพะงาม
แต่เดือนยี่จนย่างเข้าเดือนสาม
จากอารามแรมร้างทางกันดาร
จำนิราศร้างนุชสุดสงสาร
นมัสการรอยบาทพระศาสดา

๓) เราทรรส คือรสแห่งความแค้นเคือง เป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความโกรธ มักเกิดกับตัวละครเช่น รากษส คนฉุนเฉียว ภาวะเสริม เช่น ความตื่นตระหนก ความแค้น วิภาวะของความโกรธ เช่น การพูดใส่ความ พูดให้เจ็บใจ ดูหมิ่น กล่าวเท็จ อนุภาวะของความโกรธ ได้แก่ การเขียน ตัด ตี ฉีก บีบ ขว้างทำให้เลือดตก ฯลฯ และอาจมีปฏิกริยา คือ เหงื่อออก ขนลุก ตัวสั่น เสียงเปลี่ยน เป็นต้น เนื่องจากความโกรธนั้นมีหลายอย่าง ได้แก่ ความโกรธที่เกิดจากศัตรู เกิดจากผู้ใหญ่ เกิดจากเพื่อนรัก เกิดจากคนรับใช้ และเกิดขึ้นเอง การแสดงความโกรธจึงมีต่างกันไปด้วย ดังตัวอย่างในสามัคคีเภทคำฉันท์ ของนายชิต บุรทัต

ท้าวก็ทรงแสดงพระองค์ ฐ ปาน	
ประหนึ่งพระราชหทัยลูดดาล	พิโรธจึง
ผันพระกายกระเทีบพระบาทและอิง	
พระศัพทสีหนาทพิง	สยองภัย
เอออูเหม่นะมิงชีข้างกระไร	
ทุกาสสุถลฉนะนี้เฉน	ก็มาเป็น
ศึก บ ถึงและมิงก็ยังมีเห็น	
จะน้อยจะมากจะยากจะเย็น	ประการใด
อวดฉลาดและคาดแกลงเพราะใจ	
ขยาดขยันมิทันอะไร	ก็หมิ่นกู

๔) พิภัสสรส เป็นรสที่พรรณนาถึงความเปื้อ รำคาญ ขยะแฉง เป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความน่าเปื้อ น่ารังเกียจ ซึ่งมี ๒ ประเภท คือ เกิดจากสิ่งน่ารังเกียจที่ไม่สกปรก เช่น เลือด และสิ่งน่ารังเกียจที่สกปรก เช่น อุจจาระ หนอง อาจมีภาวะเสริม คือ ความสิ้นสติ ความตื่นตระหนก ความหลงความป่วยไข้ ความตาย เป็นต้น วิภาวะของความน่าเปื้อ น่ารังเกียจ ได้แก่ สิ่งที่ไม่สบอารมณ์หรือไม่ต้องประสงค์ สิ่งชวนสลดใจ สิ่งสกปรก เป็นต้น อนุภาวะของความน่าเปื้อ น่ารังเกียจ คือการทำท่าทางขยะแฉง นิ้วหน้า อาเจียน ถ่มน้ำลาย ตัวสั่น ฯลฯ ที่ทำให้ผู้อ่าน ผู้ดู ผู้ฟังชังน้ำหน้าตัวละครบ้างตัว เพราะจิต(ของตัวละคร) บ้าง เพราะความโหดร้ายของตัวละครบ้าง ดังตัวอย่างในเสภาขุนช้างขุนแผน ของสุนทรภู่

ไอ้เจ้าชู้ลอมปอมกระหม่อมบาง	ลอยชายลากหางเที่ยวเกี่ยวหมา
ชีชะแบ่งจันทรน้ำมันทา	หยิ่งหน้าสองแคมเหมือนหางเป็ย

หมามันจะเกิดชิงหมาเกิด	มึงไปตายเสียเถิดอ้ายห้าเปี้ย
หน้าตาเช่นนี้จะมีเมีย	อ้ายมะม่วงหมาเลียไม่เจียมใจ
เหมือนแมลงปออดอิทธิว่าฤทธิ์สุด	จะแข่งครุฑข้ามอ่าวทะเลใหญ่
ก้อนเส้าหรือจะเท่าเมรุไกร	หิ้งห้อยไพรจะแข่งแสงสุริยง
ชาติชั่วตัวดังนกตะกรุม	จะเอื้อมอ้อมอิงอกวิหคหงส์
เขาสีปองเล่นมุกลันท์ลง	ตัวพะวงตมกลับทะนงใจ

๕) ภายนอกกรส เป็นรสนที่กล่าวถึงความเกรงกลัว ความน่ากลัว สยดสยองเป็นรสนที่เกิดจากการรับรู้ความน่ากลัว ซึ่งแบ่งเป็น ๓ ประเภท คือ เกิดจากการหลอกลวง เกิดจากการลงโทษ และเกิดจากการข่มขู่ อาจมีภาวะเสริม คือความสงสัย ความหลง ความอับจน ความตื่นตระหนก ความเฉยชา ความพรันพริ้ง ความสิ้นสติความตาย ฯลฯ ภาวะของความน่ากลัว ได้แก่ การได้ยินเสียงผิดปกติ การเห็นภูตผีปีศาจหรือสัตว์ร้าย การอยู่คนเดียว การไปในป่าเปลี่ยวรกร้าง การทำผิด ฯลฯ อนุภาวะของความน่ากลัว ได้แก่ การวิงหนี การส่งเสียงร้อง เป็นต้น และอาจมีปฏิกิริยา เช่น อาการตะลึงงัน เหงื่อออก ขนลุก ตัวสั่น สีหน้าเปลี่ยน เสียงเปลี่ยน น้ำตาไหล หรือเป็นลม ดังตัวอย่างในมหาเวสสันดรชาดก ตอนพระนางมัทรีออกเที่ยวตามหาลูก

แต่แม่เที่ยวเซซังเสาะแสวงทุกแห่งห้องหิมเวศทั่วประเทศทุกราวป่า สุดสายนัยนาที่แม่จะตามไปเล็งแล สุดโสตแล้วที่แม่จะซับทราบฟังสำเนียง สุดสุรเสียงที่แม่จะรำเรียกพิไรร้อง สุดผีเท้าที่แม่จะเยื้องย่องยกย่างลงเหยียบดิน ก็สุดสิ้นสุดปัญญาสุดหาสุดค้นเห็นสุดคิด จะได้พานพบประสปรอยพระลูกน้อยแต่สักนิดไม่มีเลย จึงตรัสว่าเจ้าดวงมณฑาทองหิ้งคู่ของแม่เอ๋ย หรือว่าเจ้าทิ้งขว้างวางจิตไปเกิดอื่น เหมือนแม่ฝันเมื่อคืนนี้แล้วแล

๖) วีรรส เป็นรสนที่แสดงความชื่นชม เกิดจากการรับรู้ความมุ่งมั่นในการแสดงความกล้าหาญอันเป็นคุณลักษณะของคนชั้นสูง ความกล้าหาญมี ๓ อย่าง คือ กล้าให้ (ทานวีระ) กล้าประพฤติธรรมหรือหน้าที่ (ธรรมวีระ) และกล้ารบ (รณวีระ) อาจมีภาวะเสริม คือ ความมั่นคง ความพินิจพิเคราะห์ ความจงหอง ความตื่นตระหนก ความรุนแรง ความแค้น ความระลึกได้ ฯลฯ ภาวะของความมุ่งมั่น ได้แก่ การเอาชนะศัตรู การบังคับอินทรีย์ของตนได้ การแสดงพลังกำลัง ฯลฯ อนุภาวะของความมุ่งมั่น ได้แก่ ท่าที่มั่นคง เฉลียวฉลาดในการทำงาน เข้มแข็งขะมักเขม้น พุดจาแข็งขัน เป็นต้น ดังตัวอย่างในอิเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

เมื่อนั้น	ท้าวกะหมังกุหนิงนาถา
จึงตรัสตอบสองพระน้องยา	ซึ่งว่านี้เจ้าไม่เข้าใจ

อันระเด่นมนตรีกุเรปัน	ก็ขัดข้องเคืองกันเป็นข้อใหญ่
ไปอยู่เมืองหมันหยากว่าปีไป	ที่ไหนจะยกพลมา
แต่กาหลังสิงหัดสำหรับ	จะกลัวดีเป็นกระไรหนักหนา
ฝ่ายเราเล่าก็สามพารา	เป็นใหญ่ในชาวแวนแคว้น
ถึงทัพจรกาล่าสำนั้น	พี่ไม่พรั่นให้มาสักสิบแสน
จะหักโหมโจมตีให้แตกแตน	พักเดี๋ยวก็จะเล่นเข้าป่าไป
เจ้าอย่าย่อท้อไม่พอที่	แต่เพียงนี้ไม่พรั่นหวั่นไหว

๗) อัทฤตรส เป็นรสที่แสดงถึงความอัศจรรย์ใจ เป็นรสที่เกิดจากการได้ รับรู้ความน่าพิศวง มี ๒ ประเภท คือ เกิดจากสิ่งที่เป็นทิพย์ หรืออภินิหาร และเกิดจากสิ่งที่น่ารื่นรมย์ อาจมีภาวะเสริม คือ ความตื่นตระหนก ทึ่ง ตื่นเต้น ความหวั่นไหว อัศจรรย์ ความยินดี ความบ้าคลั่ง ความมั่นคง เป็นต้น วิภาวะของความน่าพิศวง ได้แก่ การพบเห็นสิ่งที่เป็นทิพย์ การได้รับสิ่งที่ปรารถนา การไปเที่ยวในสถานที่ที่งดงาม น่ารื่นรมย์ เช่น อุทยาน วิหาร การเห็นสิ่งที่เป็นมายา หรือมีเวทมนตร์ ฯลฯ อนุภาวะของความน่าพิศวง คือ การทำท่าประหลาดใจ หรืออุทานด้วยความแปลกใจ อาจมีปฏิกิริยา เช่น การนิ่งตะลึงงัน เหงื่อออก ขนลุก น้ำตาไหล เป็นต้น ดังตัวอย่างบทพากย์เอราวัณ

อินทรชิตบิดเปือนกายิน	เหมือนองค์อมรินทร์
ทรงคชเอราวัณ	
ช้างนิมิตฤทธิแรงแข็งขัน	เผือกผ่องผิวพรรณ
สี่สังข์สะอาดโอฬาร	
สามสิบสามเศียรโสภา	เศียรหนึ่งเจ็ดงา
ตั้งเพชรรัตน์รูจี	
งาหนึ่งเจ็ดโบกขรณี	สระหนึ่งย่อมมี
เจ็ดกออุบลบันดาล	
กอหนึ่งเจ็ดดอกดวงมาลัย	ดอกหนึ่งแบ่งบาน
มีกลีบได้เจ็ดกลีบผกา	
กลีบหนึ่งมีเทพธิดา	เจ็ดองค์โสภา
แน่นน้อยลำพานงพาล	

๘) หาสยรส เป็นรสที่ทำให้เกิดความขบขัน สนุกสนานแบ่งออกเป็น ๒ ภาวะคือ ความขบขันที่เกิดแก่ผู้อื่น และความขบขันที่เกิดขึ้นแก่ตัวละครเอง ซึ่งส่วนมากมักเป็นไปเองโดยไม่รู้ตัว อนุภาวะได้แก่การยิ้มหรือการหัวเราะ ซึ่งนาฏยศาสตร์กล่าวไว้ ๖ ลักษณะคือ ยิ้มน้อย ๆ ไม่เห็นไรฟันและยิ้มปากพอเห็นไรฟัน เป็นลักษณะของคนชั้นสูง หัวเราะเบา ๆ หัวเราะเฮฮาเป็นของคนชั้นกลาง หัวเราะงอหายและหัวเราะจนท้องแข็ง เป็นลักษณะของสามัญชนทั่วไป อาจทำให้ผู้อ่าน ผู้ดูยิ้มกับหนังสือ ยิ้มกับภาพที่เห็น ถึงกับลืมทุกซ์ดับกลุ่มไปชั่วขณะ ดังตัวอย่างใน ระเบิดนัคนไต ของพระมหามนตรี (ทรัพย์)

เมื่อนั้น	ท้าวประคูดุสุริย์วงศ์ทรงกระตัก
เที่ยวเลี้ยงวัวล่าเหยื่อเหน้อยนัก	เข้าหยุดยั้งนั่งพักในศาลา
ห้วนเมื่อมเหสีจะมีเหตุ	ให้กระตุนย่นเนตรทิ้งซ้ายขวา
ตุ๊กแกตกลงตรงพักตรา	คลานไปคลานมากี่สิ้นใจ
แม่โคขึ้นสัตผลัดโคตัวผู้	พิเคราะห์ดูหลากจิตคิดสงสัย
จะมีเหตุแมนมั่นพรันพระทัย	ก็เลี้ยวโลโคกลับเข้าพารา

๙) ศาสนตรส เป็นรสที่พรรณนาถึงความสงบใจ เยือกเย็น เป็นรสที่เกิดจากการได้รับรู้ความสงบของตัวละคร หรืออาจเป็นการพรรณนาบรรยากาศหรือธรรมชาติที่สะท้อนความสงบสุขที่เกิดกับตัวละคร และส่งผลให้ผู้อ่าน ผู้ดู ผู้ฟัง เกิดความสุขสงบ ในขณะที่ได้เห็นได้ฟังตอนนั้น ดังตัวอย่างในเสภาขุนช้างขุนแผนที่พรรณนาความสงบของธรรมชาติ

มาถึงเนินผาท่าต้นไทร	น้ำเปี่ยมสระใสสะอาดนัก
ที่ธารแก่งแรงไหลมาคึกคัก	เป็นชะงักชะงอนผ่าน่าสำราญ
บัวไสวใบบังระบุดอก	เผยออกกลิ่นขวยห้วยละหาน
ต้นไม้สูงสะพรั่งบังริมธาร	ที่ดอกบานแล้วก็หล่นละอองลง

๑.๗.๒.๒ สำเร็จอารมณ์ตามสุนทรียลีลาหรือลีลาแห่งกาพย์กลอนไทย คือ ท่วงทำนองหรือลีลาในการใช้ถ้อยคำพรรณนาให้เหมาะสมและเกิดอารมณ์คล้อยตาม หลวงธรรมาภิมณฑ์ (ถึก จิตรถึก) ได้ยกตัวอย่างลีลา ๔ ประเภทที่ปรากฏในเพลงยาวไว้ในหนังสือ ประชุมลำนำ (๒๕๑๔, หน้า ๕๖ - ๕๘) อันได้แก่ เสาวรจนี นารีปราโมทย์ พิโรธวาทัง และสัลปังคพิสัย ซึ่งสะท้อนให้เห็นการใช้ถ้อยคำนำเสนออารมณ์ความรู้สึกชื่นชม รัก โกรธ และเศร้าโศก เปลื้อง ฦ นคร (๒๕๔๑, หน้า ๑๙) ยังอธิบายการเขียนกาพย์กลอนนิยาย ควรประกอบด้วยลีลา

ทั้ง ๔ ลีลา โดยกวีต้องใช้คำโวหารและความนึกคิดที่เหมาะสม เพราะจะทำให้ไพเราะเสนาะหู ให้
ชวนฟัง ชวนคิด (เปลื้อง ณ นคร, ๒๕๔๑, หน้า ๑๙ – ๒๑) ลีลาทั้ง ๔ ลีลา มีดังนี้

๑) เสาวรจนี คือ กระบวนการชมความสวยงามของตัวละคร ธรรมชาติ
สถานที่ หรือสิ่งของอื่น ๆ อาจเรียกว่า บทชมความงาม หรือบทชมโฉมก็ได้ ดังตัวอย่างในประชุม
จารีกวีวัดพระเชตุพน ฯ

เจ้างามนาสาผลดั่งกลขอ	เจ้างามศอเสมือนศอสุพรรณหงส์
เจ้างามกรรมกมลกลีบบุษบง	เจ้างามวงวิลาสเรียบระเปียบไร
เจ้างามปรางเปล่งปลั่งเปรมปราโมทย์	เจ้างามโอษฐ์ยิ้มยวนจิตนำพิสมัย
เจ้างามทนต์กลนิลช่างเจียรระไน	เจ้างามเกศดำประไพเพียงกุมริน

๒) นารีปราโมทย์ คือ บทที่ว่าด้วยการเกี่ยวพาราตี บทไอ้โลม เป็นรสแห่ง
ความรักเสน่หา ดังตัวอย่างในพระอภัยมณี ตอนพระอภัยมณีเกี่ยวนางละเวง

ถึงม้วยดินสิ้นฟ้ามหาสมุทร	ไม่สิ้นสุดความรักสมัครสมาน
แม้เกิดในใต้ฟ้าสุธาธาร	ขอพบพานพิศวาสไม่คลาดคลา
แม้เนื้อเย็นเป็นห้วงมหรณพ	พี่ขอพบศรีสวัสดิ์เป็นมัจฉา
แม้เป็นบัวตัวพี่เป็นกุมรา	เซยผกาโกสมปทุมทอง
เจ้าเป็นถ้ำไพขอให้พี่	เป็นราชสีห์สมสู่เป็นคู่ครอง
จะติดตามทราวมสงวนนวลละออง	เป็นคู่ครองพิศวาสทุกชาติไป

๓) พิโรธวาที คือ บทว่าด้วยความโกรธเคือง ตัดพ้อต่อว่า เสียดสี หึงหวง
ประชดประชัน ดังตัวอย่างในขุนช้างขุนแผน

อ้ายเจ้าชู้ลอมปอมกระหม่อมบาง	ลอยชายลากหางเทียวเกี่ยวหมา
ชิชะแบ่งจันทน์น้ำมันทา	หยิ่งหน้าสองแคมเหมือนหางเปีย
หมามันจะเกิดชิงหมาเกิด	มึงไปตายเสียเถิดอ้ายห้าเบี้ย
หน้าตาเช่นนี้จะมีเมีย	อ้ายมะม่วงหมาเลียไม่เจียมใจ

๔) สัลลาปังคพิไสย คือ บทคร่ำครวญรำพัน เศร้าโศก อาลัย อารมณ์
ดังตัวอย่างในนิราศภูเขาทอง

ถึงหน้าวังดังหนึ่งใจจะขาด	คิดถึงบาทบพิตรอดิศร
ไอ้ผ่านเกล้าเจ้าประคุณของสุนทร	แต่ปางก่อนเคยเฝ้าทุกเช้าเย็น
พระนิพพานปานประหนึ่งศีระขาด	ด้วยไรรู้ญาติยากแค้นถึงแสนเข็ญ
ทั้งโรคซ้ำกรรมชดวิบัติเป็น	ไม่เล็งเห็นที่ซึ่งจะพึงพา
จะสร้างพรตอดสำห้ส่งส่วนบุญถวาย	ประพฤติฝ่ายสมณะทั้งวสา
เป็นสิ่งของฉลองคุณมุสิกา	ขอเป็นข้าเคียงพระบาททุกชาติไป ฯ

ความสำเร็จอารมณ์จากรสหรือลีลาที่ผู้อ่านได้รับนั้น ยังทำให้เกิดการรับรู้หรือซาบซึ้งในความงามของเสียง ของคำหรือข้อความที่มีความไพเราะรื่นหู หรือมีการสื่อความหมายที่สอดคล้องกับเนื้อหาหรืออารมณ์ของตัวละครด้วย ดังจะเห็นได้ว่าวรรณคดีหลายเรื่อง กวีสรรคำได้อย่างสละสลวย ลงตัวอ่านแล้วไพเราะงดงาม เป็นที่บันเทิงอารมณ์ของผู้อ่านผู้ฟังอย่างยิ่ง เช่น โคลงนิราศนรินทร์ โคลงกำสรวล หรือกาพย์ห่อโคลงของเจ้าฟ้ากุ้ง เสียงเสนาะมักเป็นสิ่งกวีให้ความใส่ใจ และได้สถาปนาเป็นหัวใจของการสร้างและประเมินค่ากวีนิพนธ์ไทย (ธเนศ เวศร์ภาดา, ๒๕๔๙, หน้า ๑๘) ดังจะสังเกตได้ว่า กวีมักใส่เสียงสัมผัสต่าง ๆ ในงานของตน ดังเช่น สุนทรภู่ให้ความสำคัญกับเสียงสัมผัส และพัฒนากลอนให้มีสัมผัสแพรวพราวจนกลายเป็นเอกลักษณ์กลอนสุนทรภู่

๑.๗.๔ ประกอบการแสดง คุณค่าของวรรณคดีที่ใช้ประกอบการแสดง คือวรรณคดีการละครหรือวรรณคดีการแสดง นิยมแต่งเป็นกลอนบทละครแล้วนำไปแสดง เช่น เรื่องรามเกียรติ์ อิเหนา เป็นต้น วรรณคดีที่ใช้ประกอบการแสดงเชื่อว่าปรากฏมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ส่วนใหญ่เป็นมุขปาฐะ เมื่อไทยได้อิทธิพลจากการละครของอินเดีย ทำให้เกิดการแสดงรำและรำบำขึ้นในลักษณะผสมผสานกับการละเล่นพื้นเมืองของไทย ในสมัยอยุธยาปรากฏหลักฐานวรรณคดีการแสดงที่เป็นลายลักษณ์อักษร และรุ่งเรืองอย่างมากในสมัยอยุธยาตอนปลาย ดังปรากฏบทละครนอกถึง ๑๔ เรื่อง และยังมีเรื่องอิเหนาและดาหลังซึ่งเป็นละครในปรากฏด้วย สมัยอยุธยาได้มีการแสดงเกิดขึ้นหลายอย่าง เช่น ละครชาตรี ละครนอก ละครใน โขน ซึ่งใช้วรรณคดีเป็นตัวดำเนินเรื่อง ทำให้เห็นว่า วรรณคดีใช้ประกอบการแสดงมานานแล้ว วรรณคดีการแสดงเช่นละครในยังเป็นเครื่องราชูปโภคของกษัตริย์อย่างหนึ่งด้วย

๑.๗.๕ สั่งสอนชี้แนะ วรรณคดีหลายเรื่องสั่งสอนหรือชี้แนะผู้อ่าน เช่น สุภาชิต พระร่วง สั่งสอนเรื่องการใช้ชีวิต ไตรภูมิพระร่วงสั่งสอนเรื่องการทำดี ละเว้นความชั่ว กฤษณาสอนน้องคำฉันท์สอนเรื่องความประพฤติของหญิงและการใช้ชีวิตทั่วไป ดังตัวอย่าง คำฉันท์กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ที่กล่าวสอนเรื่องการทำสิ่งที่เป็นคุณงามความดีหรือคุณประโยชน์ต่อสังคม ไม่ทำความชั่ว แม้เสียชีวิตคุณงามความดีนั้นยังคงอยู่

คชสารแม่ม้วยมีงา โศกระบือมรณา
เขาหนังกี่เป็นสำคัญ
บุคคลถึงกาลอาสัญ สูญสิ้นสารพัน
คงแต่ความชั่วกับดี

หรือโคลงโลกนิติที่สอนว่าการห้ามคนพูดตินนินทานั้นเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ โดยกรีกกล่าวในเชิงเปรียบเทียบว่า หากสามารถห้ามไฟไม่ให้มีควัน ห้ามพระจันทร์พระอาทิตย์ส่องแสง และห้ามไม่ให้อายุมากขึ้นหรืออ่อนวัยได้นั้น จะสามารถห้ามคนนินทาได้ ซึ่งสิ่งที่กวีต้องการสื่อคือ การห้ามคนกล่าวนินทานั้นเป็นไปได้ ดังตัวอย่าง

ห้ามเพลิงไว้อย่าให้	มีควัน
ห้ามสุริยะแสงจันทร์	ส่องไซรั
ห้ามอายุให้หัน	คืนเล่า
ห้ามตั้งนี้ไว้ได้	จึงห้ามนินทา

๑.๗.๖ ใช้ในพิธีกรรม เป็นวรรณคดีที่ใช้งานพิธีต่าง ๆ เช่น ลิลิตโองการแข่งน้ำ คำฉันทดุขกัสังเวยกล่อมช้าง เป็นต้น ดังตัวอย่าง ร่ายในลิลิตโองการแข่งน้ำ ซึ่งปรากฏมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น เป็นวรรณคดีที่ใช้ในพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา เพื่อแสดงถึงความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์ ในที่นี้ จะขอกล่าวถึงเนื้อหาและขั้นตอนเบื้องต้น ซึ่งแบ่งได้เป็น ๕ ส่วนดังนี้

๑) สดุดีเทพเจ้าทั้ง ๓ องค์ ตามความเชื่อของฮินดู ได้แก่ พระผู้ประทับเหนือหลังครุฑ "สีมื่อถือสังข์จักรธรรณี" (พระนารายณ์) พระผู้ประทับบนวัวเผือก "เอาเงือกเกี่ยวข้างอ้างทัดจันทร์เป็นปิ่น" (พระศิวะ) และผู้ประทับ "เหนือขุนห่าน" (พระพรหม) เป็นร่ายสามบทสั้น ๆ ดังตัวอย่าง

โอมสิทิสรวงศรีเกล้า ผั่วมฤตยู เอาจูเป็นแท่น แก่วนกลืนฟากดินดิน บิน
เอาครุฑมาขี่ สีมื่อถือสังข์จักรธรรณี ภูริอวตารอสุรแลงลาญทัก ทักคณิจรนาย (ทาง
พระแสงศรปลั้ววาท)

โอมบรมเมศวราย ผายผาหลวงอะคร้าว ท้าวเสด็จเหนือวัวเผือก เอาเงือก
เกี่ยวข้าง อ้างทัดจันทร์เป็นปิ่น ทรงอินทรชฎา สามตาพระแพรง แกวงเพชรกล้า ฆ่าพิฆน
จัญไร (ทางพระแสงศรอัคนิวาท)

โอมชัยชัยไชโสฬสพรหมญาณ บานเคียรเกล้า เจ้าคลีบัวทอง ผยองเหนือ
ขุนห่าน ท่านรังก่อดินก่อฟ้า หน้าจตุรทิศ ไทมิตรตามหากฤตราไตร อมโดยโลเกศ จงตรี
ศักดิ์ท่าน พิญาณปรมาธิเบศ ไทเรศสุรสิทธิพ้อ เสวยพรหมานต์ใช้น้อย ประถมบุญการ
ดิเรก บูรภาพบุรีกร้อย ก่อมา (แหงพระแสงศรพรหมาศ)

๒) กล่าวถึงกำเนิดโลก และสังคมนาษย์ อัญเชิญเทพยดา พระรัตนตรัยและ
สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ภูตผีต่าง ๆ มาเป็นพยาน ทั้งหมดนี้พรรณนาด้วยโคลงห้า

๓) คำสาปแช่งผู้ทรยศ คิดไม่ซื่อต่อเจ้าแผ่นดิน ให้ประสบภัยอันตรายนานา
ทั้งหมดนี้พรรณนาด้วยโคลงห้า เป็นเนื้อหาที่ยาวที่สุดในบรรดา ๕ ส่วน

๔) คำอวยพรแก่ผู้จงรักภักดีแก่ผู้ที่มีความจงรักภักดี มีเนื้อหาสั้น ๆ

๕) ถวายพระพรเจ้าแผ่นดิน เป็นรายสั้น ๆ เพียง ๖ บรรทัด

ตัวอย่าง การสาปแช่งในลิลิตโองการแช่งน้ำ

เขาผู้บื้อ ชื่อใครใจคด ขบถเกียจกาย วายกระทุ้ฟาดฟัด ความแควนมัดคอก หอกดินดั้นเต้า
เท้าถก หลกเท้าให้ไปมิทันตาย หงายระงมระงม ยมบาลลากไป ไพนรกลาบปลิ้นดิน
พลาง เขาวางเหนืออพิจี ผู้บื้อชื่อ ชื่อใครใจคด ขบถแก่เจ้า ผู้ผ่านเกล้าอยุธยา สมเด็จพระ
พระรามาธิบดี ศรีสินทรบรมมหาจักรพรรดิศร ราชาริราช ท่านมีอำนาจมีบุญ คุณอนเภา
อันอาศัยร่วม แลอาจข่มชก หักกิ่งฆ่า อาจถอนด้วยฤทธานุภาพ บาบเบียนตน พันธุ์พวก
พ้อง ญาติกามาไส้ ไชว้ใจจอต ทอดใจรัก ชักเกลอสหาย ตนทั้งหลายมาเพื่อจำทำขบถ
ทศโทรท แก่เจ้าตนไส้ จงเทพยดา ผู่งนี้ให้ตายในสามวัน อย่าให้ทันในสามเดือน อย่าให้
เคลื่อนในสามปี อย่าให้มีสุขสวัสดิเมื่อใด อย่ากินเข้าเพื่อไฟจนตาย

นอกจากลิลิตโองการแช่งน้ำแล้ว คำฉันท์ดุขฎิสังเวยกล่อมช้างเป็นวรรณคดีที่ใช้
ประกอบพิธีคล้องช้างของพระมหากษัตริย์ในสมัยก่อน จุดประสงค์ของการแต่ง คือ เพื่อแห่กล่อม
เพื่อให้ช้างหมดอาลัยและลืมเลือนที่อยู่อาศัยแต่เก่าก่อน และเตรียมตัวเตรียมใจมาเป็นช้างทรงของ
องค์กษัตริย์ ดังตัวอย่างที่กล่าวถึงการกล่อมให้ช้างละลายศ ออย่าทุกข์ อวารณใด ๆ ดังตัวอย่าง
คำฉันท์ดุขฎิสังเวยกล่อมช้าง ของขุนเทพกระวี

อ้าพ่องจเสียยศอันร้าย	แลอย่าซึ้งทรหึงหวล
หล่อหลอนอย่าทำกิจ บ ควร	แลอย่าถีบอย่าฉัดแหง

อ้าพ่ออย่าเสียยศอันเปลื้อง	แลอย่าเลื่อมคำแห่งแรง
พ่อจำอันสอนจิตรอย่าแคลง	แลจงรักฟุ้งนายความ
จงมีจริตสุทธอันงาม	สงบเสงี่ยมแลเสียมสาร
พวกพ้องนอกบริวาร	บริรักษรักษา
อ้าพ่ออย่าไศกอย่าทุกขเลย	แลอย่าเศร้าอย่าโศกา
อย่าให้พิลาปจิตรอา	ดุรเลยจงฟุ้งยิน
อ้าพ่ออย่าโทษบิดรมา	ดรโทษอันเพื่อนกิน
อ้าพ่ออย่าโทษนรนรินทร์	ทั้งนี้ยอมอำเภอกรรม
อ้าพ่ออย่าโทษชนผู้ใด	แลพระพรหมหากสรรค์
มาเปนชำนินรนรินทร์	ดรเลี้ยงบำเรอหิโน
จงพ่ออย่าได้ทุกขทุกขา	ดุรเดือดระลึกไพร
จักนำยังโรงรัตนประไพ	จิตรจงสำราญรมย์

จากที่กล่าวข้างต้น จะเห็นว่า วรรณคดีมีคุณค่าต่อมนุษย์ทั้งด้านจิตใจ อารมณ์ สติปัญญา วรรณคดียังมีบทบาทต่องานพิธีต่าง ๆ ด้วย

สรุป

วรรณคดีไทยเป็นมรดกทางวัฒนธรรมอันแฝงไปด้วยสาระความรู้และความบันเทิงใจ เป็นมรดกของสังคมไทยอันทรงคุณค่า หากศึกษาความรู้พื้นฐานทางวรรณคดีแล้วจะช่วยให้เกิดความเข้าใจสารของวรรณคดีที่ส่งให้แก่ผู้อ่าน และช่วยให้เกิดความบันเทิงใจได้ วรรณคดีมิใช่เรื่องเฉพาะบุคคล หากแต่ยังมีอิทธิพลต่อสังคม ดังเช่น ไตรภูมิพระร่วง ที่มีบทบาทในการควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคมให้ประพฤติปฏิบัติดี ละเว้นการทำชั่ว ซึ่งส่งผลให้บ้านเมืองมีความสงบสุขเรียบร้อย การมีความรู้พื้นฐานจึงเป็นสิ่งที่นักวรรณคดี นักเรียน นักศึกษาควรตระหนัก และศึกษาอย่างถ่องแท้

คำถามท้ายบท

๑. จงอธิบายความหมายของวรรณคดี
๒. ท่านคิดว่า คำว่า วรรณกรรม กับ วรรณคดี มีความหมายเหมือนหรือต่างกันอย่างไร
๓. สาเหตุการสร้างสรรควรรณคดีมีอะไรบ้าง
๔. ผู้สร้างสรรควรรณคดีมีใครบ้าง
๕. ประเภทของวรรณคดีมีอะไรบ้าง
๖. จงอธิบายยุคสมัยของวรรณคดี

๗. เอกลักษณ์ของวรรณคดีมีอะไรบ้าง
๘. บทลงสร้งจะใช้กับตัวละครประเภทใด
๙. จงอธิบายคุณค่าของวรรณคดีที่มีต่อสังคมไทย
๑๐. จงอธิบายรสของวรรณคดีไทยและรสวรรณคดีสันสกฤต

รายการอ้างอิง

- กุสุมา รัชชมณี. (๒๕๔๙). **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ชลดา เรื่องรักซ์ลิขิต. (๒๕๔๔). **วรรณคดีอยุธยาตอนต้น: ลักษณะร่วมและอิทธิพล**. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธเนศ เวศร์ภาดา. (๒๕๔๙). **หอมโลกวรรณศิลป์: การสร้างรสสุนทรีย์แห่งวรรณคดีไทย**. กรุงเทพฯ: ปาเจรา.
- ธรรมาภิรมย์, หลวง. (๒๕๑๔). **ประชุมลำนํ้า**. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี.
- บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, ม.ล. (๒๕๔๓). **วิเคราะห์รสวรรณคดีไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: ศยาม.
- ประสิทธิ์ ภาพ์กลอน. (๒๕๑๘). **แนวการศึกษาวรรณคดี ภาษาากวี การวิจักษณ์และการวิจารณ์**. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช.
- ปัญญา บริสุทธิ์. (๒๕๔๒). **วิเคราะห์วรรณคดีไทยโดยประเภท**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- เปลื้อง ณ นคร. (๒๕๔๑). **ประวัติวรรณคดีไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- พิทยาลงกรณ, พระราชวรรังค์เธอ กรมหมื่น. (๒๕๑๔). **สามกรุง**. พระนคร: ศิลปาบรรณาการ.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๔๒). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พงศ. ๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.
- รื่นฤทัย สัจจพันธุ์. (๒๕๔๔). **ศาสตร์และศิลป์แห่งวรรณคดี**. กรุงเทพมหานคร: ประพันธ์สาส์น.
- รื่นฤทัย สัจจพันธุ์. (๒๕๕๘). **ข้ามชาติ ข้ามศาสตร์ ข้ามศิลป์**. กรุงเทพมหานคร: แสงดาว.
- วันเนา ยูเด็น. (๒๕๓๐). **วรรณคดีเบื้องต้น**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์.
- วิทย์ ศิวะศรียานนท์. (๒๕๑๔). **วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์**. พระนคร: สมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทย.
- สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา. (๒๕๕๘). **เจมจันท์กังสดาล: ภาษาวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทย**. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุจิตรา จรจิตร. (๒๕๔๗). **มนุษย์กับวรรณกรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.
- สุมาลี วีระวงศ์. (๒๕๕๙). **วิถีไทยในลิลิตพระลอ**. กรุงเทพฯ: สถาพรบุ๊คส์.
- เสฐียรโกเศศ. (๒๕๐๗). **การศึกษาวรรณคดีแห่งวรรณศิลป์**. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน.
- เสถียร ลายลักษณ์. (มปป.). **ประชุมกฎหมายประจำศก**. พระนคร: โรงพิมพ์เดลิแมร์ นิติวะช.